

ERFGOEDDAG

Beestig!

Inspiratiebrochure

Erfgoeddag en Erfgoedweek 2023

Inhoud

04

Introductie

Olga Van Oost

06

**De plannen in één
oogslag**

Michelle Van Meerhaeghe
en Eva Begine

06

**Terug-kijken met
andere ogen**

Maarten Reesink

20

**Mens en dier, altijd in
beweging**

Chantal Bisschop en
Femke Paulussen

26

**Beestige collecties (en
de gevaren die dieren
in collecties met zich
meebrengen)**

Julie Lambrechts en Tine
Hermans

32

**Het dier van de rekening?
Tradities en dieren**

Roel Daenen

40

**Dierenverhalen als bron
van taalplezier**

Elien Doesselaere

46

Het dier in beeld verbeeld

Monique Verelst

54

**Veranderende
opvattingen over dieren
in cultureel erfgoed**

Leonie Cornips

62

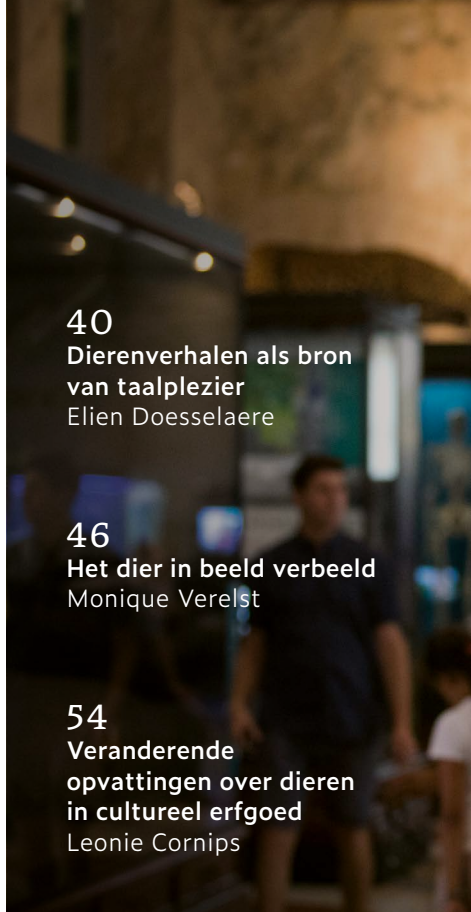
**Hoe de best bewaarde
19e-eeuwse dierentuin
zich ontpopt tot de zoo
van morgen**

Morien Raeymakers

68

**Van geëerde schepper
tot gevreesde killer**

Koen Van Keer

78

Elders in erfgoedland

82

Praktisch luik

87

Wat als ...

91

Kent u deze FARO-
initiatieven al?

- > In het eerste deel van deze brochure reiken we u heel wat tips, inspiratie en praktijkvoorbeelden aan.
- > Bent u vooral op zoek naar de praktische richtlijnen rond Erfgoeddag en Erfgoedweek? Blader dan door naar blz. 72.
- > Bent u op zoek naar advies voor het organiseren van een activiteit voor het onderwijs? Neem dan de publicatie *Erfgoed & Onderwijs* zeker door. Daarin blikken we terug op de eerste editie van de Erfgoedweek. U kan de publicatie downloaden op faro.be/publicaties. Of vraag een papieren versie aan via info@erfgoeddag.be.
- > In deze inspiratiebrochure ziet u regelmatig een onderlijnde tekst. Benieuwd naar dit initiatief? Surf dan naar de digitale versie van de brochure. U kan op het woord klikken en wordt doorverwezen naar een website met meer info. U vindt de brochure op faro.be/publicaties.

Dieren zijn overal (ook daar waar u ze niet verwacht)

Beste collega,

Een tijdje geleden las ik *Nooit alleen thuis. Het verrassend veelzijdige dierenleven achter onze voordeur*. Een aanrader, want prettige en erg leerzame lectuur. De auteur, de Amerikaanse bioloog Rob Dunn, heeft het daarin in extenso over “de bijna 200.000 diersoorten die met ons samenleven, van de motten in de kleerkast en de schimmels in de kelder tot de bacteriën op het aanrecht. We zijn nooit alleen thuis.” En zo is het helemaal.

Als u er verder over nadent, onderhouden wij als mensen heel uiteenlopende relaties met onze mededieren. Vaak leven ze ongenood met ons samen, zoals Dunn beschrijft, maar even dikwijls wordt die relatie gekenmerkt door een uitgesproken utilitair-economisch karakter. Denk maar aan de andere ‘huis-dieren’ die we houden en verzorgen voor hun gezelschap. Of aan de zogenaamde ‘productiedieren’ die na een vaak kort en, het moet gezegd, gruwelijk leven gedood worden voor hun vlees, vacht of vel. (Het woord alleen al suggereert een koele, machinale zakelijkheid en afstand.) Zuivel, eieren, spullen in leer: ook die komen van dieren. Of denk maar aan cosmetica en medicijnen; die zijn vaak getest op dieren. En zoals u weet hebben we de coronapandemie in zekere zin te danken aan ... een vleermuis. Het jongste rapport van de Intergovernmental Panel on Climate Change (IPCC) laat er geen twijfel over bestaan: intensieve veeteelt en de ermee gepaard gaande ontbossing hebben een rechtstreeks effect op de klimaatverandering.¹

¹ Zie bijvoorbeeld: <https://www.youtube.com/watch?v=hLUtb2Q2nk0>.

Ons samenleven met dieren is vaak millennia terug te traceren. Meer nog, ons erfgoed bulkt van de dieren. Precies dat – naast de maatschappelijke relevantie van hoe we vandaag en vroeger met ze omgingen – maakt van dieren zo'n dankbaar onderwerp om er een editie van Erfgoeddag en ook van de Erfgoedweek aan te wijden. In deze dubbeldikke inspiratiebrochure brengen we een waaier van teksten bijeen die u uitnodigen om iets met dat thema te doen. En ook: om dat op een bedachtzame manier te doen. U zal het, nadat u deze brochure gelezen heeft, met mij eens zijn dat we met een andere blik naar dieren zouden moeten kijken. Die andere blik staat gegarandeerd garant voor spannende activiteiten en interactie met uw publiek. We staan klaar om u daarbij zo goed mogelijk te helpen.

Ik wens u, in naam van de hele Stuurgroep van Erfgoeddag en het voltallige FARO-team, een beestige Erfgoeddag en Erfgoedweek toe!

Olga Van Oost,
Algemeen directeur FARO

Erfgoeddag & Erfgoedweek

2023 in een oogopslag

Beste collega,

Erfgoeddag laat, zoals u weet, bezoekers kennismaken met het roerend en immaterieel cultureel erfgoed, in al zijn verscheidenheid en met al het werk dat daarbij hoort, voor en achter de schermen. Het evenement is voor velen een uitgelezen moment om kennis te maken met het soms onbekende, maar bijzonder boeiende erfgoed. In 2023 richten we de schijnwerpers op onze mededieren. Van vleermuis, werkpaard en schoothond tot en met de grote boze wolf, de ekster op de galg, de eerste zwaluw, de zwarte weduwe of de immer naarstige houtworm: op zondag 23 april 2023 komt u gegarandeerd het hele dierenrijk tegen, voor en achter de schermen. Dan heeft Erfgoeddag als thema 'Beestig!'

Samen kunnen we bergen verzetten. Dat bewees 'Erfgoeddag maakt school', de editie van 2022. De volledige sector zette zijn schouders onder een ambitieus en creatief aanbod voor scholen van het lager en secundair onderwijs. Dankzij die inzet presenteerden we samen een programma van

meer dan 1.150 activiteiten voor het publiek, leerkrachten, kinderen en jongeren inbegrepen. Het is duidelijk: erfgoed & onderwijs zijn een sterke match! Maar daarmee zijn we er nog niet. Het blijft van cruciaal belang om op een toegankelijke manier uw aanbod naar scholen te brengen. Want de kinderen en jongeren van vandaag, dat zijn de erfgoedwerkers en bezoekers van de toekomst. Daarom gaan we in 2023 verder op dit elan en blijven we inzetten op het onderwijs.

Hoe gaan we dat doen?

Activiteiten op **zondag 23 april, Erfgoeddag**, kunnen een brede doelgroep aanspreken en hebben als thema 'Beestig!'.

Activiteiten **tussen 17 en 28 april, tijdens de Erfgoedweek**, richten zich op scholen. We behouden de basisopzet van de eerste editie in 2022 maar met een flexibelere datum. Binnen die periode kan u zelf bepalen wat voor uw werking haalbaar en wenselijk is. Aan u de keuze, ook met betrekking tot het thema 'Beestig!': u kan tijdens de Erfgoedweek zelf kiezen om wel of geen link met het thema te maken.

FARO blijft de contacten met onderwijspartners en -netten versterken. We hopen dat u dat ook doet met de scholen in uw stad, dorp of regio. Voor een sterke match dient u uw activiteiten tijdig in. Zo mist u geen kansen bij leerkrachten. De deadline voor de registratie van Erfgoedweekactiviteiten ligt daarom op 2 december 2022. Voor activiteiten op Erfgoeddag heeft u – zoals gewoonlijk – tijd tot 13 januari 2023.

Maak het verschil in 2023 en begin er nu al aan. Neem deze gids door en laat dit vooral een warme uitnodiging zijn om verder te lezen over de aangereikte voorbeelden, om samen te brainstormen met collega's.

Feedback en verdere suggesties zijn steeds welkom op het e-mailadres info@erfgoeddag.be. Recent Erfgoeddagnieuws leest u op faro.be/erfgoeddag.

Michelle Van Meerhaeghe en Eva Begine
team Erfgoeddag/Erfgoedweek FARO

Terug-kijken met andere ogen

Maarten Reesink

Maarten Reesink is verbonden aan de afdeling Mediastudies en het Instituut voor Interdisciplinaire Studies (IIS) van de Universiteit van Amsterdam, waar hij college geeft over DierMens Studies (Human Animal Studies).

De afgelopen decennia is er een stille revolutie aan de gang. Aan universiteiten staat die inmiddels bekend als de animal turn, ofwel 'de dieren-draai'. Maar wie denkt dat het hier gaat om iets wat zich uitsluitend in de natuurwetenschappen afspeelt heeft het mis. Nee, de omwenteling woedt juist in de sociale en de geesteswetenschappen, dus die faculteiten die we traditioneel zien als 'menswetenschappen'. Vooral daar begint het besef door te dringen dat we anders moeten gaan denken over 'niet-menselijke dieren' en onze omgang met hen, en ja, daarmee ook over onszelf. En dat niet alleen om ecologische redenen, maar misschien nog wel meer vanuit ethische overwegingen.

Het verhaal is inmiddels in grote lijnen wel bekend. Het gaat niet goed met de planeet, althans met de natuur, of iets breder: de biosfeer. Door onze huidige, westerse levenswijze gebruiken we te veel fossiele brandstoffen, waardoor de temperatuur op aarde gevaarlijk snel opwarmt. De menselijke bevolking groeit te snel, met als gevolg dat we te veel ruimte en grondstoffen nodig hebben. Omdat we ook nog zoveel vlees eten, moeten we grote stukken bos kappen om al die dieren te houden en voedsel voor hen te verbouwen. En dus gebruiken we kunstmest om de productie te verhogen, waardoor de natuurlijke kringloop van allerlei stoffen (stikstof, ammoniak) in de natuur wordt doorbroken –

ten koste van die natuur. Dat gaat weer ten koste van andere soorten, met als gevolg dat de biodiversiteit steeds verder afneemt. En o ja, al die gehouden dieren bij elkaar geeft virussen de kans zich snel en massaal over de wereld te verspreiden, waardoor pandemieën kunnen ontstaan. Als we al deze met elkaar samenhangende crises het hoofd willen bieden, moeten we echt anders naar de natuur gaan kijken. En naar dieren. Vanuit een meer ecologisch perspectief. Aldus de natuurwetenschappers – die aan de universiteit bij uitstek gaan over dieren, natuur en ecologie.

Dat wil zeggen: tot voor kort. Want vanaf de jaren 1980-1990 gaan eerst in de Verenigde Staten en het Verenigd Koninkrijk, en vervolgens aan universiteiten elders, ook collega's aan andere faculteiten zich met dieren bezighouden. Allereerst omdat die ecologische trends wel moeten leiden tot actie in de politiek en het recht, en dus tot reflectie bij politicologen en juristen, over wat te doen om het tij te keren en ons mensen te wijzen op de nadelige effecten van ons eigen handelen. Maar dat zijn nog vooral antropocentrische overwegingen, vanuit een sterk instrumentele visie op dier en natuur. Die visie verandert

snel in de loop van de tweede helft van de 20e eeuw, als nieuwe ideeën en inzichten over dieren door zoölogen, ethologen en sociobiologen (om enkele relevante disciplines te noemen), bredere lagen van de wetenschap en het grote publiek bereiken. Dieren lijken, nee: *blijken* veel intelligenter dan gedacht, laten ook complex gedrag zien dat is aangeleerd in plaats van aangeboren (dus: cultuur?), gebruiken niet alleen allerlei soorten voorwerpen maar fabriceren die ook actief (de mythe van 'man the toolmaker' ontmaskerd!), vertonen emoties die soms al te menselijk aandoen, kortom: lijken in van alles veel meer op ons dan we daarvoor hadden gehoopt – of gevreesd.

ANDERS NAAR DIEREN KIJKEN

Zo onschuldig als deze inzichten op het eerste gezicht lijken, zo diepgaand zijn de gevolgen als wanneer u er langer over nadenkt. Want dit betekent dat het hele fundament van de wetenschap aan herziening toe is. Immers, dat is in essentie gebaseerd op een klassieke driedeling. Aan de faculteit der natuurwetenschappen worden de 'wetten van de natuur' blootgelegd (want daar, dus ook bij dieren, is nauwelijks variatie of creativiteit denkbaar); aan de faculteit der sociale wetenschappen wordt onderzocht in hoeverre die 'wetten' ook opgaan in de veel complexer geachte men-

selijke samenlevingen (waarin dieren verder irrelevant zijn); en aan de faculteit der geesteswetenschappen analyseren we wat ons mensen zo uniek maakt: taal en cultuur, in het bijzonder de unieke producten van geniale menselijke geesten. Zie alleen al de namen van die laatste faculteit: de *geestes*-wetenschappen (met luide echo's van de tegenstelling tussen geest en lichaam die het westerse denken vanaf de klassieke Grieken via de christelijke middeleeuwen tot in de Verlichting heeft beheerst – met het dier als slechts lichaam en de mens hier bovenop als heldere geest). Of nog expliciet: de *human*-iora, in het Engels: de 'human-ities'.

Maar als dieren een geest, intelligentie en creativiteit, emoties en cultuur, wellicht taal en zelfs zoiets als kunst kennen, moeten de 'menswetenschappen' zich dan niet ook met *andere* dieren dan uitsluitend ons mensen gaan bezighouden? Al was het alleen maar om die fundamentele begrippen opnieuw te doordenken. Wat bedoelen we eigenlijk precies met het begrip 'cultuur', ook als dat niet-materieel is? Wanneer telt een combinatie van klanken als 'muziek', of als een 'taal'? Kan complexe taal ook non-verbaal zijn, bijvoorbeeld als het vooral visueel is (zoals de communicatie met snel wisselende kleurpatronen op de huid bij octopussen)? En wat maakt ons mensen dan uniek, of alleen al: menselijk?

Die laatste, fundamentele vraag roept, met het oog op (andere!) dieren, natuurlijk weer vragen van een heel andere soort op; vragen niet zozeer vanuit een ecologisch maar een ethisch perspectief. Want als de verschillen tussen mensen en (andere!) dieren veel kleiner zijn dan we tot nog toe hebben aangenomen, of zelfs berusten op achterhaalde ideeën of vooronderstellingen, dan moet dat morele gevolgen hebben voor onze omgang met dieren. Om te beginnen voor de rol van levende dieren in onze cultuur en samenleving: in circussen en dierentuinen, in folklore en tradities. Natuurlijk ook in onze veehouderij. En misschien wel voor onze dieren in huis.

DE OPKOMST VAN DIERMENS STUDIES

Zo zijn we vanzelf in de doos van Pandora getuimeld die de *animal turn* niet alleen in de 'dierkunde' (de zoölogie), maar meer nog in de 'menswetenschappen' teweegbracht. Want plotseling ontdekken sociale en geesteswetenschappers in allerlei disciplines wat van oudsher de blinde vlek binnen hun vakgebied is geweest: het dier. Ten onrechte, realiseren ze zich nu, want er was eigenlijk geen enkele logische reden om bij de vragen die binnen dat vakgebied worden gesteld, andere dieren uit te sluiten. Integendeel. Zo komen historici erachter dat onze menselijke geschiedenis volstrekt anders was gelopen als er aan het einde van de laatste ijstijd geen oerossen hadden

mevrouw,

waak op Uw lijn...

CALCIUM ★ IODIUM ★ PROTEÏNEN

RAY
MUSS

EET VIS

rondgelopen in het Nabije Oosten, want dan was de ontwikkeling van de eerste steden niet, of niet zo snel, van de grond gekomen. Later werden handel en oorlogen tussen stadstaten, uitgevochten met paarden, met alle gevolgen van dien. En de 'verovering' van Amerika in de 16e eeuw blijkt naast die paarden vooral het gevolg van ziektekiemen, waarvoor de Europeanen al immuun waren ... precies door de landbouw! Dus waarom komen dieren in onze geschiedenislessen niet of nauwelijks ter sprake, terwijl ze zo cruciaal waren? Langs dezelfde lijnen gaan antropologen zich vragen stellen over de plaats van dieren in niet-westerse culturen; sociologen over hun functie voor veel mensen in onze hedendaagse samenleving; economen over het enorme belang van landbouw en veeteelt voor landen wereldwijd; filosofen over waarom wij ons in het Westen nog altijd bovenal de vraag stellen wat ons tot mens maakt en niet tot dier (wat we immers óók zijn); juristen natuurlijk over rechten voor dieren – en ga zo maar door. Dus ja, waarom hebben we deze vragen niet eerder gesteld? Waarom hebben docenten op school ons hier nooit iets over verteld?

Het simpele antwoord is: het leken geen relevante vragen. De wereld draaide immers om ons mensen, andere dieren waren daarbij in het beste geval boeiende rekwisieten

– althans binnen de wetenschap die precies langs deze scheidslijnen was gedefinieerd en georganiseerd. Maar dat begint te veranderen. Dieren krijgen vanaf nu ook centrale plaatsen in de vragen die worden gesteld binnen disciplines die voorheen per definitie aan mensen waren gewijd, en dat levert opeens andere, meestal bredere en complexere antwoorden op. Het heeft ook nog een ander gevolg: onderzoekers die zich vanuit diverse invalshoeken met dier-mensrelaties bezighouden gaan zich verzamelen rond academische tijdschriften, conferenties en onderzoeksprojecten. En zo ontstaat als vanzelf een nieuwe discipline, waarbinnen wetenschappers zich specifiek richten op relaties tussen mensen en (andere) dieren in al hun facetten. Die discipline staat inmiddels bekend onder de naam (*Human-*) *Animal Studies*, in het Nederlands vaak vertaald als DierMens Studies, en is momenteel een van de snelst groeiende vakgebieden aan universiteiten wereldwijd. Niet alleen omdat de relevantie ervan voor allerlei mondiale problemen evident is, maar ook omdat studenten nu heel anders over dieren en onze verhouding tot hen denken dan de generaties voor hen, en een enorme belangstelling voor deze onderwerpen tonen.

DIERMENS STUDIES IN DE PRAKTIJK

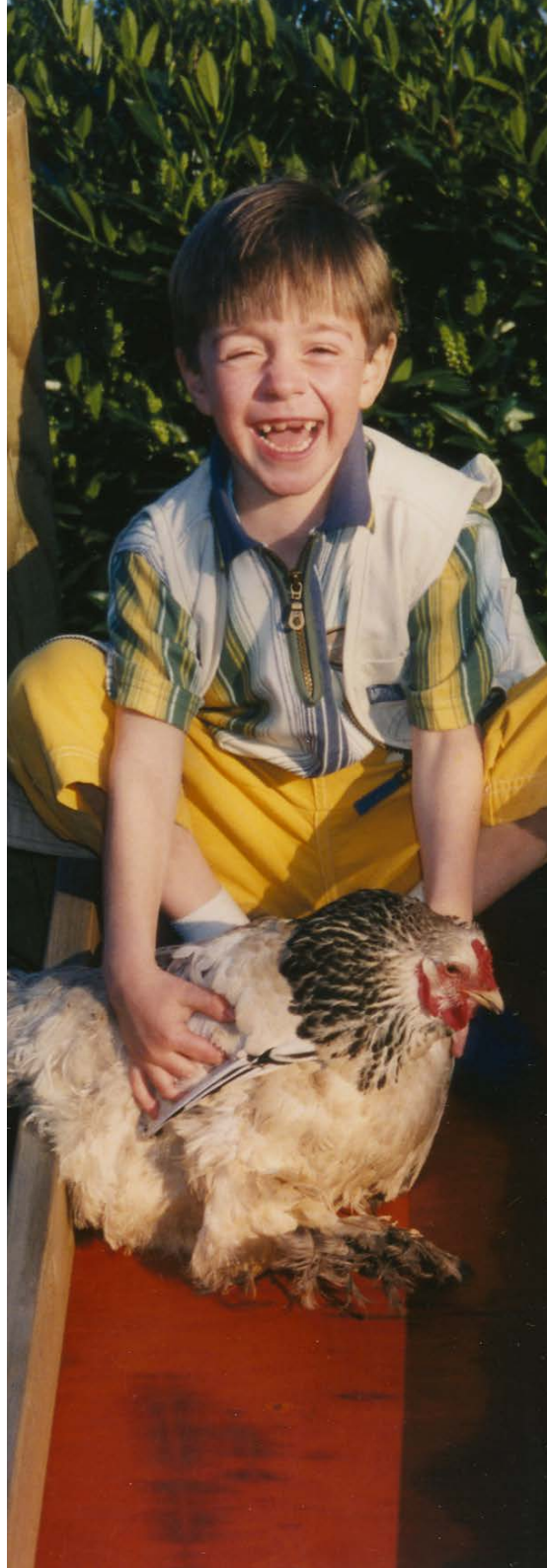
Wat betekent die *animal turn* nu concreet voor het soort vragen dat we stellen? Laten we als voorbeeld de kunsthistorici nemen. Veel van de objecten die zij bestuderen staan, zitten en liggen vol met allerlei andersoortige wezens, ontsproten aan de (soms iets te) grote fantasie van de makers en geïnspireerd door alledaagse dieren of onbekende levende en dode dieren van ver weg (de koloniën!). Denk aan de heraldiek: de wapens met heldhaftige wezens als leeuwen, beren, paarden en andere megafauna. Of de dieren op de gevels aan gebouwen uit vroeger eeuwen, verwijzend naar menselijke activiteiten ter plaatse. Denk aan symbolische dieren verwerkt in beelden, meubels, sier- en gebruiksvoorwerpen. De literaire dieren in fabels, de bestiaria uit de middeleeuwen en de rariteitenkabinetten in de eeuwen daarna. En aan de schilderijen van of met dieren die in vroeger eeuwen in veel groteren getale bij ons, in onze directe omgeving leefden. Natuurlijk hebben kunsthistorici altijd oog gehad voor de rol van het dier in de kunst (zie bijvoorbeeld het prachtige, driedelige *Compendium van dieren als dragers van cultuur* van Marcel de Cleene en Jean-Pierre de Keersmaecker) – maar steeds vanuit het perspectief van de mens.

Laten we nu eens opnieuw kijken en bedenken wat die oude schilderijen, voorwerpen en documenten ons kunnen zeggen over de relaties tussen mens en dier in die tijd, en de rol van het dier in de samenleving en in allerlei activiteiten – maar dan vanuit het perspectief van het dier. Hoe was het bijvoorbeeld om een koe of een paard te zijn in het Engeland van de 17e eeuw? Dat lijkt misschien een bizarre vraag, maar het is het soort vragen dat de Britse historica Erica Fudge zich stelt in haar werk, zoals haar laatste boek *Quick cattle and dying wishes*. Natuurlijk, eenvoudig is het niet want dieren laten geen geschreven teksten of andere sporen na die direct iets over hun levens onthullen, maar je kan er toch van alles uit afleiden. Uit de namen die koeien of paarden kregen en die in officiële documenten terug te vinden zijn kan je opmaken dat ze als individuen werden gezien (en een beetje wat voor soort individuen); hun marktprijs kan iets zeggen over hun rol of functie voor de mens; en hun non-verbale communicatie op schilderijen iets over of ze goede relaties met mensen hadden of zich verzetten tegen de hen opgelegde taken. Met alle beperkingen die inherent zijn aan geschiedkundig onderzoek kijkt Erica Fudge zo eigenlijk met dezelfde blik naar het vee van toen als linguïste Leonie Cornips (zie ook haar tekst op p. 54) vandaag doet in haar veldonderzoek naar 'koeientalen' tussen deze dieren onderling

en naar ons mensen. Beiden kijken (nogmaals: werkend vanuit de humaniora!) niet afstandelijk naar de dieren als objecten, maar als subjecten met wie ze gelijkenissen zien en voor wie ze compassie voelen. Kijk eens met die 'zoöcentrische' blik naar beelden van koeien of paarden, honden of katten in de beeldende of schilderkunst, in de literatuur of in oude documenten, en er gaan je op eens heel andere dingen opvallen ...

ECHTE EN SYMBOLISCHE DIEREN

Het probleem is: veel van dat soort kleine, relevante dierendetails vallen ons vandaag de dag niet meer op omdat we nauwelijks nog met dieren samenleven. Meer dan de helft van de menselijke wereldbevolking leeft inmiddels in grote steden, en los van hun eigen huisdier en een enkele meeuw in de lucht of muis in hun huis zien velen van ons weinig echte dieren om zich heen. Natuurlijk, de sporen van dieren zijn overal om ons heen te vinden, de hele tijd: we lopen op leren schoenen en kleden ons in wollen jassen, gebruiken voorwerpen van leer (portefeuilles, tassen, agenda's), gebruiken producten die op dieren getest zijn (plastics, medicijnen, condooms) en drinken en eten grote hoeveelheden zuivel en vooral ook het vlees van dode dieren – waarbij we liever niet aan levende wezens denken. Maar het feit dat we weinig andersoortig

leven om ons heen zien, wil niet zeggen dat er nergens dieren te zien zijn. Het tegendeel is waar, want dieren zijn juist overal: symbolische dieren. Dieren op filmposters, op snoepverpakkingen, op wenskaarten; opgezette dieren, speelgoeddieren, allerlei accessoires in de vorm van dieren, dieren-tatoeages, dierenlogo's, dierenfilmpjes op het web, echt o-ver-al zie je dieren om je heen!

Het is tijd dat onze koeien weer vegetariërs worden.

Wat hebben we de laatste jaren op ons bord gekregen?

Een portie varkenspest. Een doos hormoonshandalen. Koeien die geen gras eten, maar schapehuiders. En nog wat kippen met vreemde kuren.

Nieuwe cuisine, zeg maar. Moeten we dan vegetariër worden, nu de koeien het niet meer zijn. Het probleem is jammer genoeg complexer dan dat.

Er zijn vandaag zoemt 4.000 geuren en smaakstoffen waarmee onze voedselgenieurs mogen kokkerellen.

De aardappelpuree die u koopt is

dus misschien minder koosjer dan het vlees dat u erbij serveert.

Terwijl uw aardbeidendessert rijk is aan van alles, behalve aardbeien. Volgens voorlichtige schattingen consumeren we ieder gemiddeld 1,5 kg chemische toevoegingen per jaar.

Dit komt overeen met, verslik u niet, zo'n 20 aspirines per dag.

We hebben het dan niet eens over de herbiciden en pesticiden die in ons voedsel terechtkomen.

Waar zijn we mee bezig?

We zitten bijna in de 21ste eeuw. Wordt het dan niet tijd dat we

ker en betrouwbaar eten op tafel kunnen zetten?

En dat gezonde voeding eindelijk op het politieke menu komt.

Als u graag meer informatie wilt over anders gaan leven, en eten, bel ons op het nummer 02/19.19.19. Of bezoek onze website www.agalev.be.

agalev
De Vlaamse Groenen

Dat is precies wat John Berger al voorspelde in zijn korte essay uit 1979 *Waarom naar dieren kijken?*, een van de teksten die volgens velen de basis legden voor wat nu DierMens Studies is. In dat invloedrijke essay ziet Berger de Industriële Revolutie als het keerpunt in de menselijke geschiedenis, zeker als het over onze relatie met dieren gaat. Daarvoor leefden veel mensen nog op het platteland en was de natuur, zelfs in wat toen 'steden' waren, nog overal om ons heen; daarna is het andere leven geleidelijk uit ons gezichtsveld verdwenen en zijn we er vrijwel geheel van vervreemd. Vooral jongeren zouden nu zelfs lijden aan een *nature deficit disorder*: ze leven alleen nog maar in een digitale mediawereld vol met virtual reality. Maar dat wil niet zeggen dat we niet meer in andere dieren geïnteresseerd zijn. Integendeel, kijk even naar de inhoud van al die media en je ziet dat dieren alom aanwezig zijn. Zo scoren de documentaires van David Attenborough nog altijd torenhoge kijkcijfers, was *March of the Penguins* in de bioscopen een van de succesvolste documentaires van de afgelopen decennia, en is *Finding Nemo* de meest verkochte dvd aller tijden. Wij mensen blijven gefasci-

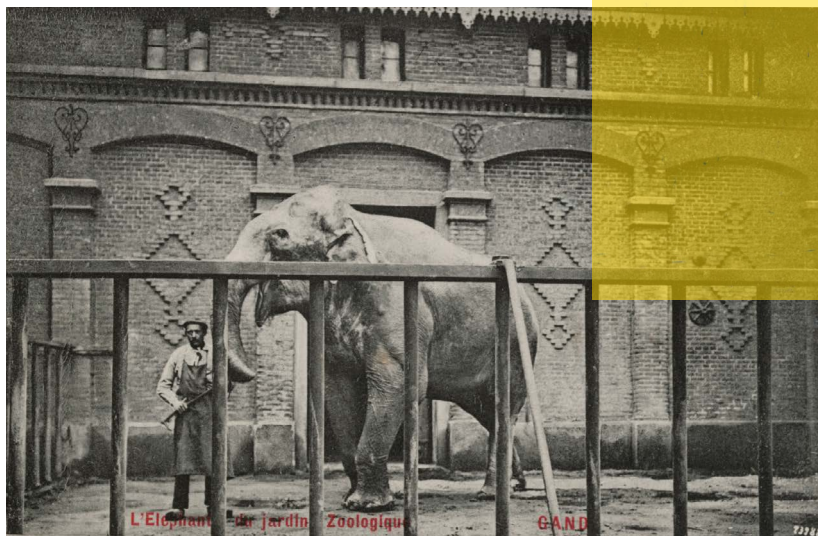
neerd door dieren – alleen inmiddels vooral via onze mediaschermen en in de populaire cultuur.

POSITIEF OF NEGATIEF BEKEKEN

Maar dat maakt het juist des te relevanter wat voor soort beelden en verhalen we via die media tot ons krijgen! Want bij gebrek aan veel ervaring in ons eigen leven als referentie, bepalen die beelden en verhalen in de media in hoge mate het 'beeld', dus de ideeën van dieren in ons hoofd, en zijn ze hiermee cruciaal voor hoe we in de realiteit met ze omgaan. Dus: hoe moeten we al die symbolische dieren in onze cultuur nu beoordelen? Daarover wordt heel verschillend gedacht, ook binnen DierMens Studies. Zo is er enerzijds de Britse professor Steve Baker, die in zijn boek *Picturing the beast* stelt dat we vandaag in het Westen lijden aan wat hij noemt een "Disneymentaliteit". Met dat begrip verwijst hij naar al die volkomen vermenselijkte Disneydieren, die er heel bewust overschattig uitzien (want ze lijken sterk op onze eigen baby's: ronde vormen, plat voorhoofd, grote ogen voorin het hoofd, korte ledematen en zo meer). Echter, zowel in uiterlijk als in gedrag zijn dat eigenlijk gewoon minimensjes, die we leuk, schattig en grappig vinden, maar die niet echt serieus te nemen zijn en die we al zeker niet te belangrijk moeten maken. Nu is Disney niet de oorzaak van deze mentaliteit of

de enige uitingsvorm ervan (al is hij wel heel invloedrijk omdat we er allemaal mee zijn opgegroeid), maar slechts een symptoom; deze houding naar dieren toe hebben we immers al van voor het christendom en de klassieke Grieken. De wereld draait om ons mensen, alle anderen zijn hooguit leuk en aardig maar doen er gewoon minder toe.

Die superieure houding zie je dan ook niet alleen in de media, maar in onze hele cultuur. Denk aan het massale doden van dieren en de eufemismen die we daar in het nieuws voor vinden (we 'ruimen' koeien, varkens en kippen, zoals je afval opruimt). Denk aan de hoon die een politieke partij voor de dieren over zich heen krijgt als ze hiertegen protesteert; want politiek, dat moet wel serieus blijven en over de echt belangrijke dingen gaan. Denk aan het gemak waarmee we in coronatijd nieuwe dierlijke huisgenoten aanschaffen, maar die erna, als ze toch te veel tijd en moeite kosten weer massaal buiten de deur zetten. Of denk aan de reacties die je krijgt als je wél wat langer heel verdrietig blijft over de dood van een hond of kat: "Dan neem je toch gewoon een nieuwe!" Zo kan iedereen zich wel eigen voorbeelden herinneren of voorstellen van deze mentaliteit; die is nog altijd zo algemeen dat we haar als 'natuurlijk' accepteren ("zo is het nu eenmaal") en er nauwelijks nog bij stilstaan.

En toch komt daar nu verandering in, meent de Amerikaanse professor Randy Malamud in zijn *Introduction to animals and visual culture*. Je ziet het meteen als je eens met je kind naar de bioscoop gaat. Nu hebben jonge kinderen zich altijd al zonder problemen met dieren kunnen identificeren, dus is het geen wonder dat dieren in een 'kindergenre' als animatie van oudsher vaak een hoofdrol hebben gespeeld. Maar anders dan in veel oudere Disney-films zie je de laatste jaren dat die dieren geen mensenkleertjes meer dragen en allerlei mensendingetjes doen, maar dat ze dieren blijven, en als dieren allerlei avonturen beleven en problemen overwinnen – vaak juist met vervelende, onnadenkende of zelfs criminele mensen. Neem bijvoorbeeld *Happy Feet* over pinguïns

en het smeltende ijs; *Madagascar* en het lot van dieren in het wild in Afrika én de dierentuin in New York; *Rio* en de handel in wilde dieren; *Finding Nemo* en de lege oceanen; de lijst is eindeloos. Met andere woorden: in de (kinder?)films van nu zit vaak een expliciet ecologische en diervriendelijke boodschap die vroeger volledig ontbrak. Zo ziet Malamud in de recente stroom animatiefilms juist een afspiegeling van een veranderend milieu- en dierenbewustzijn, die deze verandering bij jongere generaties vervolgens ook weer kan versterken.

EEN NIET-WESTERS PERSPECTIEF

Nog één laatste puntje. Die veel meer open, empathische blik

waarmee we op jonge leeftijd als 'van nature' nog naar dieren kijken is dan ook niet zo kinderlijk als veel ouderen, die zich inmiddels die vanzelfsprekende Disneymentaliteit hebben aangeleerd, ons willen doen geloven. Om dat in te zien hoeven we maar even uit onze westerse bubbel te breken en de blik te wenden naar andere culturen. Daarin spelen dieren en natuur vaak een veel grotere rol, staan mensen minder centraal en los van hun omgeving, en (over-)leven ze alleen in diepgaande relaties met het andere leven daarin. Natuurlijk, zij nemen een heel andere sociale en culturele geschiedenis met zich mee, waarin heel andere religies en levensvisies centraal staan. Maar dat is het niet alleen. Dat realiseer je je bijvoorbeeld als je naar de films kijkt van wat wel wordt gezien als de oosterse tegenhanger van Disney, het Japanse Ghibli. Wie naar de animaties uit die studio kijkt ziet diverse soorten wezens in veel natuurlijke omgevingen. En wat ons vooral opvalt: de vele transformaties tussen mens en andere dieren, heen en terug (dus het zijn geen reïncarnaties!), waardoor je je steeds met andere geesten en lichamen kan identificeren, je identiteit veel 'vloeibaarder' is en steeds kan veranderen afhankelijk van de omgeving, de medescheepsels en de gebeurtenissen in de meest fantastische verhalen.

Het is dus geen 'natuurlijk' gegeven, die Disneymentaliteit van ons in het Westen. Het getuigt niet perse van volwassenheid om in ons dagelijks leven gedachteloos uit te gaan van onze menselijke uitzonderlijkheid en superioriteit. Misschien is het omgekeerde wel veel 'natuurlijker': dat we ons als kind engageren met alle andere levende wezens, zowel mens als (ander) dier. Die houding leren we in onze opvoeding snel af: om als volwassene serieus genomen te worden in onze samenleving, gaan we dieren minder serieus nemen. Maar als dat in onze cultuur zit en niet in onze natuur, dan is er hoop, want iets dat we zelf bedacht hebben kunnen we ook zelf weer veranderen. Een ander perspectief op ons eigen verleden, een meer 'zoöcentrische' blik op ons rijke erfgoed zou al een mooi begin kunnen zijn. En een breder, werelds perspectief op het al even bijzondere erfgoed van andere, niet-westerse culturen biedt een rijke staalkaart aan ideeën voor de toekomst. Zo kan het terug-kijken op onze geschiedenis met dieren toen, leiden tot het terug-kijken naar de levende dieren nu. Tot het in de ogen kijken van die andere wezens naar wie we al die tijd ook wel keken, maar die we toch nooit echt zagen.

Mens en dier, altijd in beweging

Chantal Bisschop en
Femke Paulussen

Femke Paulussen is stafmedewerker Publiekswerking en
Educatie bij CAG.

Mensen en dieren leven al eeuwenlang samen. De manier waarop dat gebeurde is de laatste honderd jaar erg gewijzigd. De afstand tussen beide werd zowel groter als kleiner. Na de Tweede Wereldoorlog veranderde de landbouw ingrijpend door een verregaande specialisatie, schaalvergroting en motorisering. Onze relatie met 'productiedieren' verzakelijkte sterk. Het persoonlijke contact tussen boer, dier en consument verdween haast volledig. Voordien werd zo goed als elk dier geboren, gevoederd, persoonlijk verzorgd en soms ook geslacht op de boerderij. Of gekeurd en verkocht op de vele veemarkten. Koeien en werkpaarden kregen vaak ook namen. Vandaag zijn dieren veeleer productie-eenheden: nummers in een gemechaniseerd en gespecialiseerd productieproces, in grote afgesloten stallen. De komst van de tractor zorgde voor een spectaculaire afname van het gebruik van trekdieren zoals paarden. De sterke daling van het aantal boeren en de toegenomen regelgeving rond hygiëne en ziektes maakten productiedieren als het ware onzichtbaar voor de buitenwereld.

- > Voor de **Jaarmarkt in Leuven**, traditiegetrouw op de eerste maandag van de septemberkermis, dook CAG in de **geschiedenis van de veemarkten in de stad**. Mooie beelden en sappige anekdotes verwerkte CAG in een expo die op de Jaarmarkt (2018) tussen de dieren werd opgesteld. Aan het publiek vroeg de organisatie hoe zij de toekomst van de veemarkt en -prijskamp zagen. En met de vouwfolder met postkaarten staken bezoekers de geschiedenis van de veemarkt makkelijk op zak.
- > Meer weten over de **opkomst van de tractor** en wat dat betekende voor de trekpaarden in België? De reizende expo *Tractor, een ronkend verhaal* wijdt u in in de geschiedenis van de tractor; een geschiedenis die ook nu nog velen weet te verwonderen. En ook vandaag wordt de kracht van de machine nog vergeleken met wat het dier vroeger kon: pk's spreken voor zich.

Onze omgang met huisdieren kent een omgekeerde evolutie. De afstand werd steeds kleiner en er vond een proces van vermenselijking plaats. Sinds de late 20e eeuw zien we huisdieren meer en meer als volwaardige gezinsleden. En geven we er evenredig veel geld aan uit. Denk maar even aan de fascinerende evolutie van het woord hondenkar. Anno 1890 was dat

een kar die werd getrokken door honden om bv. melk te vervoeren. Wie nu 'hondenkar' googelt, ziet tal van gloednieuwe gesofisticeerde fietsaanhangwagentjes om honden te vervoeren.

Ook de manier waarop we denken over dieren is sterk gewijzigd. Traditioneel denken we hier in het Westen sterk mensgericht: dieren hebben geen intrinsieke waarde maar zijn nuttig, schadelijk, belangrijk enz. voor de mens. In het laatste kwart van de 20e eeuw gaan veel meer stemmen op voor een diergerichte visie die ervan uitgaat dat dieren uit zichzelf beschermingswaardig zijn. Deze beide grondhoudingen staan lijnrecht tegenover elkaar, maar er bestaan uiteraard ook tal van tussenvormen.

Het ontstaan van de klassieke dierenbeschermingsbewegingen ligt in de 19e eeuw. De Belgische Koninklijke Maatschappij voor Dierenbescherming werd bijvoorbeeld opgericht in 1863. In het laatste kwart van de 20e eeuw kwamen de *dierenrechten*organisaties op, zoals GAIA (1992). Deze organisaties profileren zich uitdrukkelijk als verdedigers van rechten voor dieren. Dieren en hun rechten veroverden parallel hiermee ook een plaats in onze wetgeving. De eerste Belgische dierenbeschermingswet dateert van 1929. De huidige wet van 1986 overstijgt het gewone begrip dierenbescherming en stelt ook het welzijn centraal.

WAT IS DIERENWELZIJN NU EIGENLIJK?

Een veel gebruikte definitie is die van de vijf vrijheden die door een Britse onderzoekscommissie in 1965 naar voren werden geschoven: vrijheid van honger, dorst en onjuiste voeding, vrijheid van fysiek en fysiologisch ongemak, vrijheid van pijn, verwondingen en ziektes, vrijheid om het natuurlijke (soortelijke) gedrag te vertonen en vrijheid van angst en chronische stress. Door toegenomen onderzoek zijn we ons veel bewuster van de wensen, emoties en gevoelens van de dieren om ons heen. Toch blijft het 'meten' van dierenwelzijn moeilijk en vraagt het een multidisciplinaire aanpak. (Zie ook de tekst over dieren en tradities, op p. 32.)

Ook erfgoedzorgtrajecten met dieren in de hoofdrol zijn erbij gebaat dierenwelzijn centraal te stellen. Dat besepte de Hondenzwemmingsraad in Sint-Baafs-Vijve al snel. Sinds 1850 vindt daar elke tweede zondag van oktober een loop- en zwemwedstrijd voor honden plaats aan de oevers van de Oude Leie. Samen met GAIA werd de hondenzwemming doorgelicht en werd het evenement diervriendelijker gemaakt. Een erkenning van de Hondenzwemming volgde in 2018 en de traditie werd toegevoegd aan de Inventaris Vlaanderen van het Immaterieel Cultureel Erfgoed.

Het mag duidelijk zijn, de relatie tussen mens en dier is erg complex, waarbij niet iedereen op dezelfde manier over dieren denkt. Bovendien moeten we er ons goed van bewust zijn dat de manier waarop wij hier in het Westen omgaan met en denken over dieren sterk verschilt met andere delen van de wereld. Mens en dier is dus bij uitstek een vat vol schurende visies en tegenstrijdige stemmen waarin de emoties soms hoog oplaaieren.

© Het MOT

Aan de slag: mens en dier op een duurzame manier

DIER OP DIER

Het ene dier is het andere niet. Zelfs binnen één soort zijn er nog heel wat rassen te onderscheiden. Dat is een gevolg van natuurlijke selectie, maar evenzeer van het ingrijpen van de mens dankzij doorgedreven 'veredeling'. Onze Belgische veestapel kent er een paar unieke voorbeelden van: denk aan het Belgisch witblauw runderras of het Piétrain varken. In de 20e eeuw werden wetenschap en techniek ingezet om dieren te kweken volgens de wensen van de consument. Veel en mager vlees waren veelgestelde eisen, met dieren met een sterke vleesaanzet als resultaat. Hierdoor raakten sommige lokale rassen in de vergetelheid. De laatste decennia gaan stemmen op om de diversiteit van de genenpoel van onze landbouwdieren te herstellen. Oude rassen hebben vaak andere kwaliteiten die helpen om de veehouderij te verduurzamen.

Kent u het Kempens roodbont ras of de Mechelse koekoek? Draagt een dierenras de naam van uw regio? Of zijn er gespecialiseerde fokkers actief die een streekeigen ras nieuw leven willen inblazen? Ga op ontdekking en wie weet vindt u wel een boeiende oorsprongsgeschiedenis of unieke afstammeling.

TIP VOOR SCHOOLACTIVITEITEN

Ga aan de slag met de raseigenschappen en de wetten van Mendel (de wetten die overerving van erfelijke eigenschappen beschrijven) of overtuig uw directeur en mest een scharrelvarken vet. Wist u dat een varken vroeger op de boerderij werd gehouden als extraatje? Waren er overschotten, dan gingen die naar het varken. Zo legden boeren een spaarpotje aan voor later. Letterlijk een 'spaarvarkentje' dus.

DIER IN ACTIE

Dieren in actie spreken altijd aan. Zeker dieren die vandaag helpen bij het verduurzamen van bos- en landbeheer, denk aan trekpaarden en schapen. Waar trekpaarden vroeger niet uit het landschap waren weg te denken, zijn ze een hele tijd uit het zicht verdwenen. Met de hernieuwde aandacht voor trekpaardentechnieken zoals het mennen en boomslepen, wordt een oude traditie in ere hersteld. Vandaag worden trekpaarden ingezet voor duurzaam bosbeheer. Op plekken waar een grote tractor niet kan komen of waar die de bodem te erg zou verstoren, biedt het trekpaard het ideale alternatief. Ook schapen kunnen helpen bij natuurbeheer waar duurzaamheid en ecologie hand in hand gaan. Het begrazen van spoorwegbermen of kanaaloevers gebeurt ook vandaag weer door deze enthousiaste viervoeters, vergezeld van herders en hun honden.

Meer weten over deze praktijken en hun gepassioneerde uitvoerders? Neem een kijkje in de documentatiefilmpjes over trekpaardentechnieken of leg uw oor te luisteren bij de podcastreeks Schaapjes op het droge over herders van vroeger en nu.

Een thema met dieren in de hoofdrol is dankbaar en veelzijdig. Van rassen over huisvesting (ga maar eens na hoe

honden- en kippenhokken geëvolueerd zijn in de loop van de tijd) tot tradities en gebruiken, dieren zijn van betekenis voor de mens en hun onderlinge relatie is dynamisch. In het kader van Erfgoeddag exploreren we de linken tussen verleden en heden met de focus op een duurzame toekomst.

Meer inspiratie

- In het boek *Stories uit de stal. Veeartsen vertellen over vroeger* vertellen heel wat veeartsen over het boerenleven en de veeartsenij vroeger.
- In het video-essay *Working Animals* ontdekt u hoe trek- en lastdieren hebben bijgedragen tot de modernisering en hoe de relatie tussen mens en dier het ritme en het werk bepaalden.
- Het Steunpunt Levend Erfgoed zet zich in voor oude en streekeigen rassen.
- Bij *Mendop* (Mens en Dier op Papier) ligt de focus op archiefmateriaal en de documentatie over de relatie tussen mens en dier. Dit archiefmateriaal wordt (gedeeltelijk) bewaard in Stadsarchief Brugge.
- Inspiratie over dieren en tradities staat te lezen in de brochure *Dier, Mens & Traditie*, een initiatief van het Kenniscentrum Immaterieel Erfgoed Nederland en het Natuurhistorisch Museum Rotterdam.
- De digitale scheurkalender *Van boer tot bord* neemt u mee op de lange reis die ons voedsel aflegde tussen veld en vork. Wie doet wat en wat komt er allemaal bij kijken voor we kunnen genieten van een smakelijke maaltijd? Aan de hand van speelse en laagdrempelige opdrachten ontdekken kinderen meer over de geschiedenis van onze landbouw en eetgewoonten.

© FARO, foto: Jan Locus

Beestige collecties

*(en de gevaren die dieren in collecties
met zich meebrengen)*

Julie Lambrechts en
Tine Hermans

Julie Lambrechts en Tine Hermans zijn adviseurs
behoud & beheer bij FARO.

Als u er even over nadenkt, dan zitten er wellicht meer dieren in uw collectie dan u vermoedt. Ten goede of ten kwade? Dat is de vraag. Met deze drie insteken kan u uw bezoekers een boeiend verhaal vertellen en hen inzicht geven in uw werking voor en achter de schermen.

DIEREN ALS SPECIMEN, VONDST OF VERZAMELOBJECT

Uiteraard is deze editie van Erfgoeddag een uitgelezen kans om een **dierkundige verzameling** in de kijker te plaatsen. Wat is het belang van **natuurstudie en biodiversiteit** en hoe evolueerden beide doorheen de tijd? Welke waarde hebben historische specimens voor onderzoekers vandaag? Vergeet ook het verhaal van de verwerving en conservatie van de specimens niet. Zo biedt het Koninklijk Belgisch Instituut voor Natuurwetenschappen een exclusieve rondleiding achter de schermen aan.¹ Misschien zoekt u een participatieve invulling? Het AfricaMuseum doet beroep op vrijwilligers om labels te transcriberen via een burgerwetenschapsproject.²

Ook archeologische collecties bevatten vaak heel wat dierlijk botmateriaal. Dat kan iets meer vertellen over **hoe men vroeger omging met (huis) dieren**, over de veeteelt en bevinging, het eetpatroon van de mens, maar ook over welke dieren in een bepaalde tijdsperiode voorkwamen **en hun**

evolutie (denk bijvoorbeeld aan fossielen). Wist u dat materiaalexperten kunnen helpen bij het **identificeren van frauduleuze praktijken en imitaties**? Bijvoorbeeld bij parels en parelmoerobjecten, ivoor en bont. De CITES-conventie bestrijdt illegale handel in bedreigde diersoorten.³ Ook erfgoedinstellingen moeten zich hieraan houden en kunnen soms expertise ter beschikking stellen.

Opgezette dieren sierden vroeger menig wonderkabinet, jachtverblijf en schouwmantel. Praalzucht, nostalgie of lugubere gewoonte? Wat is hier nog van bewaard gebleven? Taxidermisten waren er alleszins zoet mee. Is er nog iemand die dit specifieke ambacht kan demonstreren of beschikt u over documentatie van een taxidermist uit het verleden? Het Natuurpuntmuseum organiseerde in het verleden al verschillende demonstraties en kinderworkshops over taxidermie. De verhalen van de taxidermist kan u op Natuurpunt.be beluisteren.

Omdat niet alle natuurhistorische specimens lang bewaard konden worden, werden er ook veel **educatieve modellen** vervaardigd voor opleiding en onderzoek. Ook dit zijn vaak echte kunststukjes. Maak op Erfgoeddag een eigen rariteiten- of curiositeitenkabinet met deze modellen!

© FARO, foto: Jan Locus

Een ander voorbeeld, op het snijvlak tussen depot-beheer, conservatie, duurzaamheid en ecologie: het STAM Gent herontdekte in 2013 een raadselachtig museumstuk in het depot en liet het grondig wetenschappelijk onderzoeken. Het bleek te gaan om een eeuwenoude **poot van een wolf** met een bijzonder verhaal. Dat verhaal kan u volledig lezen op Erfgoedinzicht.be. De poot bleek vroeger een trofee

als bewijs dat een 'vijandige' wolf was gedood. De overheid reikte namelijk premies uit voor jagers die deze dieren konden doden. Vandaag is de wolf een beschermde soort en worden jagers (in principe) gestraft. Een uniek verhaal, zeker in het licht van de relatie mens-dier die in de loop van de tijd veranderde. Welke dierlijke objecten in uw collectie kennen een context die er vandaag volledig anders uitziet? Ga erover in debat met Erfgoeddag-bezoekers en laat hen zelf alternatieven bedenken.

DIERLIJKE MATERIALEN, HET PRESYNTHETISCH TIJDPERK

Tegenwoordig gebruiken we heel veel synthetische materialen, in tegenstelling tot vroeger, toen veel materialen een dierlijke oorsprong hadden. Hoe vervaardigde men die spullen van leer, been, veren, tanden, schubben en klauwen? In de conservatie-restauratie is het altijd belangrijk om na te gaan hoe iets gemaakt is en met welke materialen, vooraleer over te gaan tot behandeling. Hoe werd er vroeger gerestaureerd en wat zijn nieuwe uitdagingen in de conservatie-restauratie?

- Leg het dierlijke materiaal naast het synthetische materiaal (vroeger en nu). Leg bv. een plastic knoop naast een knoop uit been of parelmoer. Door de ecologische voetafdruk ernaast te zetten, kan u ook **duurzaamheid** aan bod laten komen. Of toon aan dat bepaalde zaken niet meer op natuurlijke wijze kunnen worden geproduceerd omdat het **ethisch niet langer verantwoord is**. Denk aan de dierenrechten, aan bescherm-

de diersoorten (bv. inlegwerk bij meubels met schildpad en ivoor of het gebruik van bont), maar ook aan massaproductie en overconsumptie vandaag.

- > Ga aan de slag met **vervaardigingstechnieken**, bv. de schilder technieken vroeger en nu. Vroeger werden bv. eieren gebruikt als bindmiddel. Had dit invloed op de manier van schilderen? Is er een verschil met hoe er nu wordt geschilderd? Maar denk ook aan het leerlooien, het verven van textiel, het spinnen van wol, het maken van snaren voor snaarinstrumenten als de viool, cello en gitaar ... Hoe zijn deze technieken geëvolueerd? Archieven en bibliotheken hebben nog heel wat pareltjes in huis over deze technieken, en hedendaagse vaklui kunnen ze misschien demonstreren. Zijn er bv. technieken die vroeger **prestige** genoten en nu (bijna) niet meer worden toegepast? Zo was de kleur purper, afkomstig van de purperslak, enkel te vervaardigen via een bijzonder moeilijk proces. De kleur kon daarom bij de Romeinen enkel gedragen worden door mannen met hoge status. Vandaag is purper gemeengoed geworden en wordt de kleur enkel nog op synthetische wijze verkregen.
- > Welke materialen werden vroeger gebruikt in de **conservatie-restauratie**? Denk maar aan dierlijke lijmsorten. Wat waren hun

© GUM

eigenschappen, en waarin verschillen ze van de synthetische lijmen die nu worden gebruikt?

- > Het is ook gewoon boeiend om te zien hoe men vroeger omging met het **herstellen en hergebruiken van materialen**. Een mooi voorbeeld is de maculatuur, waarbij allerlei fragmenten van middeleeuwse handschriften gemaakt uit perkament (schapen- of kalfshuid) werden versneden om te dienen als versteviging voor boeken van latere datum. Ter inspiratie: de tentoonstelling *Perkament in stukken* in het Utrechts archief.

DIEREN ALS OORZAAK VAN SCHADE AAN ERFGOED

Dieren zijn voor veel erfgoedorganisaties ook vaak een zorg. Sommige insecten en schimmels zijn natuurlijke opruimers van organisch materiaal en smullen maar wat graag van het hout, textiel, papier en natuurhistorisch materiaal dat wij tot erfgoed hebben benoemd. Ook historisch waardevolle (moes)tuinen en boomgaarden zijn erg gevoelig voor plagen. Bovendien kunnen vogels, knaagdieren en vleermuizen erfgoed 'vandaliseren', dat zij als uitstekend nestmateriaal beschouwen – of dat gewoon op het verkeerde moment op de verkeerde plaats is.

Om schade te voorkomen moeten collectie- en behoudsmedewerkers zich ontpoppen tot ware detectives. Wellicht kunnen u en uw collega's boei-

© GUM

ende verhalen schetsen over de manier waarop u het erfgoed redt van deze lastige belagers – natuurlijk op een sier-, milieu- én erfgoedvriendelijke manier, ah ja! Wie kent intussen het woord quarantaine niet? Of heeft geen mening over het gebruik van pesticiden?

- > Neem jonge bezoekers en biologen-in-spe mee op een **speurtocht achter de schermen**. Voorzie vergrootglazen, zaklampen, insectenbekers of bokalen en infoches over de meest voorkomende insecten. Geef de gevangen insecten samen een naam en registreer alle vondsten in uw logboek. Werk eventueel samen met een entomoloog. Inspiratie vindt u in: de insectenfiches op de Erfgoedwijzer, The Secret Life of Museum Pests, de Pest Poster van English Heritage of het kaartspel en de instructievideo's van Save the Museum.
- > **Speel 'Wie ben ik?'** met insectenkaarten zoals deze Flashcards van studenten van het Sir Sandford Fleming College.
- > **Knutsel** samen efficiënte insectenvallen voor huis-, tuin- en keukengebruik, zodat de deelnemers verder kunnen exploreren en determineren.
- > **Stel aangetast erfgoed (digitaal) tentoon** en vertel uw publiek in woord en beeld het verhaal van de vermoedelijke oorzaak tot de behandeling en nazorg.
- > Laat een expert vertellen en vragen beantwoorden over **(biologische) plaagbestrijding in huis en tuin**. Werk bijvoorbeeld samen met Velt vzw.

Eindnoten

1. <https://www.naturalsciences.be/nl/museum/agenda/item-view/17144>
2. <https://www.bruzz.be/wetenschap/burgerwetenschappers-steken-africamuseum-handje-toe-het-lijkt-soms-op-detectivewerk-2022?fbclid=IwAR2UheiaHSw6KlbFwxXio0ns-LIS-zsWrk-xCwVxgR7U-egKiibQQRP9hgOE>
3. CITES is de afkorting van Convention on International Trade in Endangered Species of wild fauna and flora. Dit verdrag is bedoeld om de internationale handel in met uitsterven bedreigde soorten te reglementeren.

© Yper Museum

Tradities en dieren

Het dier van de rekening?

Roel Daenen

Roel Daenen is bij FARO coördinator communicatie en
hoofdredacteur van *faro* | tijdschrift over cultureel erfgoed.

In heel wat tradities in Vlaanderen spelen (levende) dieren een hoofdrol. Dat blijkt onder meer uit de Inventaris Vlaanderen voor Immaterieel Cultureel Erfgoed.¹ Denk maar aan het vinken- en hanenzetten, het garnalvis-sen te paard, de valkerij, Waregem Koerse, de cultuur rond het Brabants trekpaard, en tal van processies, waaronder de aan het begin van de zomervakantie erkende internationale Paardenprocessie Hakendover.² De toegenomen aandacht voor dieren-welzijn roept echter heel wat vragen op over onze omgang met onze mededieren.

U herinnert zich vast nog de gecontesteerde, ietwat bizarre uitspraak van een voormalige Vlaamse minister van Cultuur (en ook van Omgeving, Landbouw en Natuur) dat "een boom ook altijd de functie [heeft] gehad om gekapt te worden." Die leverde haar destijds de weinig flatterende bijnaam van 'minister van ontbossing' op. In diezelfde, antropocentrische denktrant zijn er ook mensen die ervan overtuigd zijn dat dieren, net als bomen, in essentie bestaan omdat ze een functie hebben, en wel ten dienste van de mens. Het zijn met andere woorden louter (een soort van) gebruiksvoorwerpen, met een zeker nut. Om op te eten, bestemd om allerlei hand- en spandiensten te leveren, als gezelschap en ook voor ons vermaak en vertier. Vandaag

weerklinkt echter steeds luider de roep naar een andere omgang met de dieren waarmee we samenleven – aangedreven door (serieuze) wetenschappelijke inzichten.³ Een omgang die gebaseerd is op een beter begrip van hun wensen en noden en het besef dat dieren autonome wezens zijn, met een eigen bestaans- en beschikkingsrecht.

Bovenstaande 'roep' is het gevolg van een maatschappelijke evolutie, die niet los kan worden gezien van een toegenomen aandacht voor ethiek,⁴ en deels ook van de klimaatproblematiek.⁵ Die laatste treft met name niet alleen steeds meer mensen (denk aan de gevolgen van hittegolven, bosbranden, vloedgolven, stijgende temperaturen versus lagere neerslaghoeveelheden, droogte enzovoort), maar ook heel wat dieren, zowel in het wild als die die onder de hoede van mensen zijn. De klimaatproblematiek is niet bepaald een onderwerp om vrolijk van te worden, om het op zijn zachtst uit te drukken.

Maar we moeten het hier over dieren en tradities hebben. Er zijn natuurlijk meer tradities met dieren dan die die een plek in de Inventaris hebben. Sommige tradities zijn intussen verdwenen, of hebben een hedendaagse vorm aangenomen. Nog andere hebben door

het wreedaardige karakter van de actie de (terechte) naam 'kwelspel' gekregen: denk aan activiteiten als haanslaan, gansrijden, palingtrekken, stieren- en andere gevechten tussen dieren.⁶ De rode draad in deze 'tradities' is het onoverkomelijke lot dat het (of de) betrokken dier(en) te wachten stond en staat. Daarbij kan je je in alle eerlijk- en oprechtheid afvragen wat de kern van het gebeuren is; vast lijkt te staan dat het lijden, het (vaak letterlijke) bloedbad en de doodsnood van het dier in kwestie een bron van amusement is. En gezien dieren (veel) lager dan de mens op de 'trap des aanzien' stonden en staan, zagen weinig mensen er graten in.

Maar, zoals gezegd, is het tij langzaam maar zeker aan het keren. Toch valt op dat in de ook in Vlaanderen richtinggevende en vaak aangehaalde Unesco-conventie voor het borgen van immaterieel cultureel erfgoed het dier(enwelzijn) schittert door afwezigheid.⁷ Wel wordt expliciet verwezen naar de internationale afspraken, verklaringen en teksten rond mensenrechten, zoals de *Universele Verklaring van de Rechten van de Mens* (1948), het *Internationaal Verdrag inzake Economische, Sociale en Culturele Rechten* (1966) en, uit datzelfde jaar, het *Internationaal Verdrag inzake Burger-*

lijke en Politieke Rechten. Wie dieren betreft bij uitingen van het immaterieel cultureel erfgoed kan echter niet omheen de vijf zogenaamde 'vrijheden' die de Britse commissie Brambell in 1965 opstelde.⁸ Het gaat over zaken die het welzijn van dieren moeten bevorderen of garanderen:

- > vrijheid van honger, dorst en onjuiste voeding;
- > vrijheid van fysiek en fysiologisch ongemak;
- > vrijheid van pijn, verwondingen en ziektes;
- > vrijheid om het natuurlijke (soorteigen) gedrag te vertonen;
- > vrijheid van angst en chronische stress.

Gelet op de ouderdom van dit kernachtige lijstje kan het niet verbazen dat het sindsdien door voortschrijdend wetenschappelijk inzicht verder is uitgebreid. In het hierboven al eerder aangehaalde *Dierzaamheid. Duurzaam samenleven met dieren* wordt een meer gedetailleerd overzicht met veertien punten gepresenteerd:⁹

1. afwezigheid van langdurige honger;
2. toegang tot passend voedsel en bij de soort passende foerageermogelijkheden;
3. afwezigheid van langdurige dorst;
4. comfortabele plaatsen om te rusten en te slapen;
5. een passende temperatuur en keuze tussen temperatuurzones;
6. voldoende ruimte om vrij te bewegen volgens natuurlijk gedrag;
7. een gevoel van controle over de omgeving;
8. afwezigheid van ernstige verwondingen;
9. afwezigheid van ziekte;
10. afwezigheid van pijn door verkeerd beheren, behandelen, vangen of vervoeren;
11. goede behandeling door en relatie met verzorgers;
12. de mogelijkheid tot het uitvoeren van normaal, onschadelijk sociaal gedrag;
13. de mogelijkheid tot het uitvoeren van ander soortspecifiek gedrag;
14. preventie van negatieve emoties als angst, wanhoop, frustratie of verveling, en stimulering van positieve emoties als veiligheid en tevredenheid.

U merkt het. De geest van dit lijstje staat mijlenver af van die van de zogenaamde erfgoedpraktijken waarbij dieren gegarandeerd een naargeestig lot beschoren zijn. Het verdient beslist aanbeveling om dit in het achterhoofd te houden bij uw activiteiten als erfgoedorganisatie waarbij dieren worden betrokken.

WAT NU OP ERFGOEDDAG ZELF?

- > Het zou erg mooi zijn als u in uw activiteit het **dierperspectief** probeert te hanteren (in plaats van het mens- of erfgoedperspectief). Wat betekende deze activiteit of dit gebruik voor het dier in kwestie, en welk bronnenmateriaal hebben we daarover? Wie keek het dier aandachtig in de ogen en 'las' zorgvuldig zijn houding?¹⁰
- > In elke omschrijving van cultureel erfgoed keert het inzicht terug dat dat **erfgoed dynamisch is**, want mee evoluerend met de tijd en de mensen die het vormgeven. Maak op Erfgoeddag duidelijk wat er de voorbije jaren, decennia ... precies is veranderd in de manier waarop dieren deelnamen (of verplicht werden deel te nemen) aan tradities. Onderzoek de drijfveren van die verandering, de argumenten pro en contra, de eventuele conflicten, de berichtgeving erover in de (lokale) media, enzovoort.
- > Ga na en toon **waar de betrokken dieren werden 'gehaald'**: werden ze hiervoor speciaal gekweekt? Welke vereisten waren er m.b.t. grootte, karakter, vaardigheden, enzovoort? Kregen of hadden deze dieren een naam, en wie gaf die? En wat was hun uiteindelijke lot, vroeger en nu, eens ze niet meer konden of wilden deelnemen?
- > In heel wat sprookjes en volksverhalen spelen dieren de hoofdrol; ook zo in vormen van **bijgeloof**. Een zwarte kat zien brengt ongeluk, een konijnenpoot dragen net het tegenovergestelde. Het zijn goede aanknopingspunten om een verhaal te brengen over de (vermeende) krachten en kwaliteiten van dieren. Ook die kan u brengen op Erfgoeddag.
- > Breng ook **nieuwe praktijken** waarbij groepen mensen betrokken zijn voor het voetlicht. Wat met de *furries* bijvoorbeeld: mensen die zich identificeren met bepaalde dieren, en zich daarvoor uitdossen in een passend kostuum met een pels, schubben of veren?¹¹ Of misschien start u in uw gemeente, stad of regio wel een nieuwe, diervriendelijke traditie?
- > Bij de **scouts** is het traditie dat leden op belangrijke overgangsmomenten een totem – altijd een **dierennaam** – krijgen, vergezeld van een adjectief. De combinatie van die twee is een schets van het karakter van de ontvanger. Vaak draagt die ontvanger de totem jaren mee, als 'extra' naam – belangrijk ook wanneer je andere scoutsleden ontmoet. Zo'n dierennaam zegt net iets meer dan pakweg 'Jan Janssen'. Bij die naamgeving hoort ook een ritueel: ook dat kan u oproepen en proberen te reconstrueren, alsook het proces waarmee de dierennaam in kwestie werd gekozen. De 'totemzoeker' van Scouts en Gidsen Vlaanderen¹² bestond alleszins nog niet toen ondergetekende zijn nieuwe naam kreeg als ... *Goedmoedige Beer*, jawel.

© ECRU

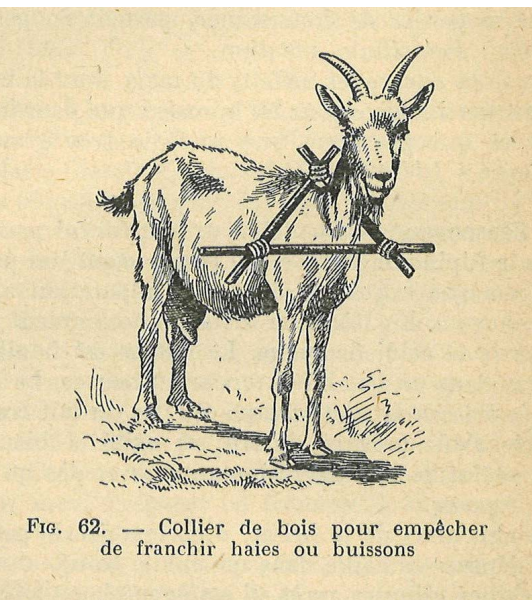

FIG. 62. — Collier de bois pour empêcher de franchir haies ou buissons

© Het MOT

VERDER LEZEN

- Een boek dat we u met een sliert uitroptekens willen aanraden is *Dier en mens. De band tussen ons en andere dieren* van Maarten Reesink (Boom, Amsterdam, 2021): het is hét referentiewerk voor iedereen die zich wil verdiepen in de relaties tussen mens en dier. Het is niet alleen kristalhelder geschreven, maar bevat ook op het einde van elk hoofdstuk een heleboel referenties om verder te lezen, te kijken en te luisteren. Als u één boek ter hand wil nemen, dan dit.
- *Dierzaamheid. Duurzaam samenleven met dieren*, van Pim Martens, Maarten Reesink & Karen Soeters (red.), waarin de auteurs het begrip 'dierzaamheid' introduceren. "We worden 'dierzaam' door zorgzamer om te gaan met onze huisdieren, dierentuinen te hervormen, de oude strijd tegen het zogenaamde 'ongedierte' te stoppen en door op een milieuvriendelijke wijze gezonder vee te houden. Het verbeteren van de (rechts) positie van het dier blijkt niet alleen van belang voor de kwetsbare dieren, maar ook voor het milieu en dus voor onze eigen gezondheid."
- Tussen 5 juni 2021 en 30 januari 2022 was er in het Natuurhistorisch Museum Rotterdam de tentoonstelling *Dier, Mens & Traditie*. U kan het (overigens zeer leeswaardige) magazine dat naar aanleiding hiervan werd gemaakt gratis downloaden.

- In maart 2015 gaf Chantal Bisschop (Centrum Agrarische Geschiedenis) in *faro | tijdschrift over cultureel erfgoed* een overzichtelijke stand van zaken: 'ICE en dieren. Stof voor reflectie', pp. 35-40, op te halen via de [FARO-bibliotheek](#).
- Op [immaterieelerfgoed.be](https://www.immaterieelerfgoed.be) komt op termijn een themadossier over ICE en dieren. In afwachting daarvan kan u wel zoeken op 'dier'.

Eindnoten

1. Met deze lijst werd begonnen in 2008 en hij groeide gestaag aan. Anno 2022 bevat hij 64 'elementen', zie <https://www.vlaanderen.be/cjm/nl/cultuur/cultureel-erfgoed/erkenningen/inventaris-vlaanderen-en-het-register-van-het-immaterieel-cultureel-erfgoed> en de lijst zelf, te consulteren via <https://immaterieelerfgoed.be/nl/erfgoederen?inventory=true>. Voor de niet-ingewijden: er bestaat ook het zogenaamde *Register van Inspirerende Voorbeelden*. Daarin worden "inspirerende good practices en programma's gebundeld, telkens voor een periode van drie jaar. Bedoeling is dat anderen inspiratie halen uit deze dynamische lijst." Het Register kan u via bovenstaande url van het Departement Cultuur, Jeugd en Media consulteren.
2. Zie: <https://www.vlaanderen.be/cjm/nl/nieuws/internationale-paardenprocessie-hakendover-erkend-als-immaterieel-erfgoed>.
3. Zie met name <https://www.diermensstudies.nl> en het magistrale *Dier en mens. De band tussen ons en andere dieren* van Maarten Reesink (Boom, Amsterdam, 2021) (van wie u elders in deze publicatie een bijdrage leest).
4. Zie bijvoorbeeld het hoofdstuk 'Dieren in de wet' van Marco van Duijn, in: P. Martens, M. Reesink & K. Soeters (red.), *Dierzaamheid. Duurzaam samenleven met dieren*, Uitgeverij Noordboek, 2021. Of nog, in *Een Waardig Bestaan: Over Dierenrechten* (Ambo, 2006) stelt de Amerikaanse filosoof Martha Nussbaum de vraag: "Als wij recht hebben om te genieten van de vrijheid en van de natuur, waarom zou dat dan niet voor dieren gelden?"
5. Zie met name de verschillende bijdragen over dieren op de Universiteit van Nederland, <https://www.universiteitvannederland.nl/college?search=Dieren#filter>. Ook de tegenhanger in Vlaanderen biedt intussen al een mooie bibliotheek met gepopulariseerde academische bijdragen, zie <https://www.universiteitvanvlaanderen.be/college?search=Dieren>.
6. Voor een huiveringwekkende lijst van dit soort bezigheden, zie: <https://nl.wikipedia.org/wiki/Kwelspel>
7. U vindt de Nederlandstalige tekst van de conventie en meer contextuele informatie via de FARO-Erfgoedwijzer: <https://faro.be/kennis/immaterieel-erfgoed-borgen/wat-betekenen-immaterieel-erfgoed-en-borgen>.

De *Ethische Principes van Vlaanderen* halen dierenwelzijn wel aan. Alle gemeenschappen, die met hun praktijk op de Inventaris Vlaanderen voor Immaterieel Cultureel Erfgoed willen, moeten deze tekenen. Letterlijk staat er dit: "Ook dierenwelzijn vormt een aandachtspunt voor de plaatsing van immaterieel cultureel erfgoed op de Inventaris Vlaanderen." Deze principes vindt u hier: https://www.vlaanderen.be/cjm/sites/default/files/2019-10/ICE_Verklaring_van_ethische_principes.pdf. Belangrijk om ook te vermelden is dat de Unesco 2003-conventie en de set van ethische principes altijd de erfgoedgemeenschap vooropzet.

8. Zie o.a. <https://www.dierenmuseum.nl/Dierenkunst-als-kritiek/Dierenwelzijn-en-respect-voor-dieren>.
9. M. Janssens, 'Dieren en bedrijven', in: P. Martens, M. Reesink & K. Soeters (red.), *op. cit.*, pp. 251-252. Zie ook <https://www.ufaw.org.uk/university-links-scheme/europe-university-of-stirling>.
10. Zie J. Berger, *Waarom naar dieren kijken*, Cossee, 2012.
11. U vindt een hele nieuwe wereld op <https://nl.wikifur.com>. Midden november '22 vindt in Brussel de Flüuffff Convention plaats: "It is all about bringing furies together in one place to share friendship, fun, and creativity (values our community can be proud of)." Zie: <https://fluuffff.org/about/fluuffff>.
12. Zie: <https://www.scoutsenjidsenvlaanderen.be/totemzoeker>.

Over spinnen, wolven en ezels

Dierenverhalen als bron van taalplezier

Elien Doesselaere

Elien Doesselaere is adviseur immaterieel erfgoed en
communicatiemanager bij FARO.

De Haas was een hardloper, hij rende wat af en soms rende hij zichzelf voorbij. Hij vond zichzelf heel snel en moest dan ook altijd hard lachen als hij de Schildpad zag. Die was zo langzaam!

Als de Haas naar een bijeenkomst moest, was hij er meestal het eerst van alle dieren, maar de Schildpad deed er soms een hele dag over om daar te komen...

De Haas pestte de Schildpad, en zei: "Ik snap echt niet dat je nog de moeite neemt om naar een bijeenkomst te gaan. Als je er eindelijk aangekomen bent, dan is het feest alweer voorbij en heeft iedereen zijn zegje al gezegd. Dan moet je direct weer op de terugweg, anders kom je niet voor het donker thuis!"

De Schildpad trok zich het gepest niet erg aan, hij wist wie tegen hem sprak en zei: "Je hebt gelijk, vlug ben ik niet. Maar toch durf ik te wedden, dat ik eerder aan het eind van deze weg ben dan jij. Zullen we een wedstrijd houden? Dan kun je het zien!"

De Haas vond dat voorstel wel grappig en dacht dat die langzame Schildpad dat natuurlijk met geen mogelijkheid kon winnen, hij was niet alleen langzaam, maar ook nog erg naïef, vond de Haas!

"Goed!", zei de Haas en meteen sprong hij er vandoor, zo snel hij kon. De Schildpad ging heel rustig lopend ook op weg.

Ulas een stukje uit *De haas en de schildpad*, een fabel van de Griekse Aesopus die zo'n 2.500 jaar geleden leefde. Deze fabels zijn intussen eeuwenoud, maar ze behoren nog steeds tot ons collectieve geheugen, want ongetwijfeld weet u welk dier hier als winnaar uit de bus komt.*

Om maar te zeggen: van oudsher spelen dieren een belangrijke rol in heel wat verhalen. Nagenoeg iedereen heeft wel al eens gehoord van Reinaert de vos, de sluwe vos die iedereen te slim af is in het gelijknamige middeleeuwse epos; van het sprookje over Roodkapje, die opgepeuzeld wordt door de boze wolf; of van de varkens die de macht grijpen in *Animal Farm*. En zo kunnen we nog wel een tijdje doorgaan.

Het is iets wat we gemeen hebben met vrijwel alle culturen ter wereld. Zo zijn er de, intussen over de hele wereld verspreide, verzamelbundels uit India, de *Pantsjatantra* en *Hitopadesa*, met heel wat fabels. Denk ook aan verhalen met Anansi de spin, die onder het motto

‘wie niet sterk is, moet slim zijn’ de hoofdrol speelt in tal van West-Afrikaanse, Surinaamse en Caribische sprookjes die al eeuwenlang van generatie op generatie worden doorgegeven. Of de verhalen van Nasreddin Hodja, de geestelijke die achterwaarts op zijn ezel zit, die hun oorsprong lijken te vinden in Turkije. Een vleugje humor is hier nooit ver weg.

Gezien hun universele en herkenbare karakter bieden dierenverhalen dus een geweldige kans tot verbinding en dialoog. Daarenboven zijn ze uitermate geschikt om spelenderwijs met taal aan de slag te gaan. Zowel met kinderen als met volwassenen die Nederlands aan het leren zijn, ongeacht of ze nu hun wortels hebben in Vlaanderen of (ver) daarbuiten.

© Erfgoedcel Waasland, foto: Elien Vervaeet

HOE? DEZE ORGANISATIES GINGEN U VOOR

- > Erfgoedcel Waasland ontwikkelde een educatief pakket voor de derde graad van het secundair onderwijs waarin het **Reinaert-verhaal** wordt geconfronteerd met andere gelijkaardige schelmenverhalen zoals Nasreddin Hodja en Anansi de spin. Deze verhalen zijn op hun beurt een aanleiding voor dialoog over goed en kwaad, liefde, haat en bedrog. Ontdek het pakket.
- > Red Star Line Museum ontwikkelde een sterke werking voor anderstalige Antwerpenaren. Het museum zet zichzelf expliciet in de markt als **taal oefenplek**. Een greep uit hun rijke aanbod: een gids leest verhalen voor uit de collectie samen met SamenLezers, cursisten Nederlands als tweede taal (NT2). De SamenLezers worden vervolgens uitgenodigd om te verwoorden wat ze voelen bij een tekst, hoe ze erover denken, welke aspecten uit hun eigen leven ze herkennen in het verhaal ... De tekst vormt de basis voor een authentiek gesprek. Lees meer over dit initiatief.
- > Het mooie aan verhalen is dat u niet gebonden bent aan een locatie om ze te kunnen vertellen. Dat weten de bibliotheken in Brussel maar al te goed. In onze

hoofdstad hebben ze al meer dan twintig jaar ervaring met de zogenaamde **'Boekenbende aan huis'**. In dit 'voorlees-op-maat-project' brengt een voorlezer vijf of tien weken na elkaar boeken en verhalen tot bij kinderen uit de derde kleuterklas, en leest ze meteen ook voor. En net daar zit de kracht van het project: verhalen en leesplezier worden actief tot bij de gezinnen gebracht, in hun vertrouwde thuiscontext. Ook studenten van verschillende hogescholen en universiteiten engageren zich als voorlezer. Met een dergelijk project slaat u twee vliegen in een klap: u bereikt jonge kinderen én studenten, twee doelgroepen die anders niet zo vlot over uw drempel heen stappen. [Lees meer over dit initiatief.](#)

WAAR VINDT U DIERENVERHALEN?

- > Verhalenbank.nl
- > Volksverhalenbank.be
- > Volksverhalen.be
- > Beleven.org
- > In de bibliotheek, natuurlijk

EN VERDER: VAN TAAL EN VERHAAL NAAR ACTIVITEIT

De eenhoorn en de weerwolf in de mythologie, totemdieren bij de scouts of het verhaal van de drie biggetjes ... Elk vogeltje zingt zoals het gebekt is, de kat uit de boom kijken en wat een hondenweer is dat toch vandaag: de verwijzingen naar dieren in taal en cultuur zijn eindeloos.

Een aantal erfgoedorganisaties maakten al de vertaalslag van taal en verhaal naar project of activiteit.

- > In de Noorderkempen kan u op wandel langs het **Grave Ravenpad**. Hier komen zowel mythische dieren zoals weerwolven en de ijzeren zeug, als toponiemen zoals Ravenslo aan bod. Dit spel- en leerpad is ontwikkeld voor gezinnen met kinderen. Meer info: graveraven.be
- > Organiseert u een **vertelavond**? Dat unieke locaties hiervoor extra fijn zijn, hoeft geen betoog. Maar heeft u er al eens aan gedacht om uw verhaal te brengen op een boerderij, in een schapenstal ... ? Kemp vzw ging u hierin al voor. Meer info: kempvzw.be

- > Over duivels en reuzen, katten en geesten, rovers of kabouters. Erfgoedcel Dijk92 ontwikkelde drie **fietsroutes** die u laten kennismaken met regionale volksverhalen, verteld in het plaatselijke dialect. U kan de routes volgen via de ErfgoedApp, of haal een papieren kaart op bij de bibliotheken of de toeristische diensten die tot het werkingsgebied van Dijk92 behoren. Meer info: dijk92.be
- > Ook de **Merelbekkersroute** is een voorbeeld van zo'n initiatief. De Merelbekkers, de mythische gevleugelde bewoners van Merelbeke, vormen een soort geheime orde. Via een tour in de ErfgoedApp ontdekt u hun verhaal. Bekijk de tour: erfgoed.app
- > In Hasselt werkten leerlingen van de derde graad lager onderwijs een jaar lang samen rond **dierenfabels**. Ze zetten de dierenverhalen van Toon Tellegen om in drama en in een beeldend kunstwerk. Het project is een samenwerking tussen Cultuurcentrum Hasselt en Mooss. Meer info: Cultuurkuur.be
- > Of wat dacht u van een **podcast**? Over dit thema zijn 1.001 concepten te bedenken. Een voorbeeld: *Vroege vogels en andere dieren* (NPO Radio 1). Erfgoedcel Stuifzand ontwikkelde de podcastreeks *Aureooljournalistiek*. De korte afleveringen brengen het verhaal van patroonheiligen, met heel wat dieren in de hoofd-/bijrol. Denk maar aan Toontje met zijn varken, Gertrudis met haar muizen, Bavo met zijn roofvogel of Hubertus met zijn hert.

© Uilenspiegelmuseum

* Tot stomme verbazing van de haas verslaat de schildpad hem.

Het dier in beeld verbeeld

Monique Verelst

Monique Verelst is adviseur musea en
museografie bij FARO.

Dieren en hun leefwerelden zijn altijd al een eindeloze bron van inspiratie geweest.

Al sinds onze voorouders ze voor het eerst in grotten begonnen te tekenen tot de dag van vandaag zijn dieren – of ze nu letterlijk of figuurlijk worden gebruikt – terug te vinden in vele facetten van onze vormgegeven leefwereld. In toegepaste en vrije kunsten, in alledaagse voorwerpen, in mode en design, in tekeningen en illustraties. De (fabel)dieren of hun eigenschappen worden verbeeld in vele vormen, texturen, kleuren en gedaantes. Ze worden gebruikt om hun esthetische waarde, soms zijn hun eigenschappen representatief voor menselijke trekken of wil men er een symbolische of mythologische betekenis mee aangeven. Vaak hebben dieren ook een praktisch nut.

De uitbeelding, het gebruik en het mystieke element van dieren komt in verschillende culturen, religies en kunstvormen voor en onthult veel over de tijd en de relatie tussen beide werelden. In de christelijke kunst werd het lam algemeen aanzien als symbool voor Christus, om zijn offer voor de mensheid te benadrukken, terwijl de griffoen als beschermer van de doden diende. De uit de Tangdynastie (618 tot 907) overgeleverde beroemde terracottabeelden die de astrologische Chinese dierenriem symboliseren zijn gekende voorbeelden uit de oosterse cultuur. Door de

eeuwenlange fascinatie voor het dier nemen ze zowel in de echte als in de fantasiewereld een belangrijke plaats in. We nemen u mee doorheen enkele voorbeelden.

VRIJE EN DECORATIEVE KUNSTEN

Uit de middeleeuwen stamt het *bestiarium*, waarin zowel afbeeldingen als de symbolische betekenis van verschillende dieren werden meegegeven. Alledaagse wezens en mythische beesten werden gebruikt om heilige manuscripten te versieren. Ze werden aangebracht als afbeelding bij de dood, en gebruikt voor urnen van huisdieren in grafmonumenten met symbolische betekenissen. Wanneer een dier in de heraldiek een rol speelt spreekt men van een *wapendier*. In de schilder- en beeldhouwkunst waren dieren onderdeel van keukenscènes, als jachttrofee of in woeste gevechten. Voorbeelden hiervan zijn terug te vinden in de werken van Frans Sneyders, Jan Breughel de Oude en Peter Paul Rubens of in de beeldhouwwerken van Antoine-Louis Barye of Rosa Bonheur. *Animalier* is een term die gebruikt wordt voor kleinschalige afbeeldingen of sculpturen van dieren.

De wereld van fauna en flora werd ook wetenschappelijk bestudeerd, nauwkeurig geobserveerd of nagetekend. De houtsnede met de neushoorn van Albrecht Dürer werd zeer bekend in Europa tijdens de 16e eeuw, ook al had de kunstenaar de afbeelding gemaakt op basis van beschrijvingen en een schets, en had hij het dier nooit in het echt gezien. Dat was anders in het werk van Hélène Durand voor de Nationale Plantentuin van Meise of in het werk van Beatrix Potter, wier wetenschappelijke tekeningen, maar eveneens haar illustraties van *Peter Rabbit*, tot op de dag van vandaag een hoofdrol spelen in tentoonstellingen, boekillustraties en films.

Een voorliefde voor bepaalde diersoorten zoals zwanen, met hun lange sierlijke hals, slangen die langs een tak kronkelen, veren van pauwen of vleugels van libellen, vlinders, vleermuizen of reigers die een sierlijke waaier vormen pasten perfect in de tijdsgeest van de art nouveau. In de werken van Philippe Wolfers bijvoorbeeld (of het nu beeldhouwkunst, meubilair of juwelen waren) komt een groot deel van het dierenrijk uit de symbolische poëzie tot leven. In de lezenaar *Héron*, die balanceert tussen sculptuur en meubel, staat de reiger symbool voor 'ver verwijderde en vervlogen rivieren'. In Wolfers' kunstwerken *De zwanenstreling* en *De zwanenzang* en in *Beschaving*

en *Barbarij* staat de zwaan symbool voor het licht of de dag. In een ander werk staat de vleermuis of slang symbool voor de nacht. En net zoals Gustave Flaubert een levenslange liefde koesterde voor de kameel, is ook de pauw voor velen een inspiratiebron. Denk maar aan de *Peacock Room* van James Whistler, de zeshoekige pauwenstoel van Frank Lloyd Wright of die van Hans Wegner, de alom bekende rotan pauwenstoel waarin Sylvia Kristel werd geportretteerd. In een meer hedendaagse vormgeving vinden we de pauw terug in het meubel van de Israëlische kunstenaar Dror Benshetrit. Naast de variatie aan pauwenstoelen zijn ook verschillende vlinderstoelen ware designklassiekers geworden.

In de fotografie zijn er de time-lapse-foto's van dieren in actie door Eadweard Muybridge, of veel recenter, het fotografisch werk van Charlotte Dumas of Vincent Munier. Verder zijn dieren ook sterk aanwezig in de cartoons van Karl Meersman, in de *Strandbeesten* van Theo Jansen en in de werken van Tom Liekens, waarin behoorlijk wat uitgestorven diersoorten worden afgebeeld. Ook is er het werk van kunstenaar Jeffe De Brabandere,

waar Erfgoedbibliotheek Hendrik Conscience dit najaar dieper op ingaat tijdens de expo *FINIS TERRAE*. De Brabandere focust op de relatie tussen dieren en geschiedenis, en verwerkt vaak overblijfselen van dieren in zijn werk, zoals schedels, skeletten en tanden. Zijn werk zal ook gekoppeld worden aan collectiestukken van de Erfgoedbibliotheek.

Denk verder aan de dierenhuiden in het werk van Meret Oppenheim, aan de dieren in de werken van Francis Bacon of David Hockney, of aan het werk van BANY waarin dieren op een activistische manier worden gebruikt. Aan de performances van Joseph Beuys, de installaties van Damien Hirst of Jan Fabre, aan Berlinde De Bruyckere, Wim Delvoye of Koen Van Mechelen waar het dier – met z'n hele hebben en houden – onderdeel wordt van het werk.

In de kunsten worden al eeuwenlang dieren gebruikt; het is pas de laatste jaren dat er ethische standpunten worden geformuleerd en morele kwesties centraal staan. "Kunst houdt niet op te worden achtervolgd door het dier", betogen Gilles Deleuze en Félix Guattari (in: *Qu'est-ce que la philosophie?* Editions de Minuit, 1991, p. 175).

DIERLIJK MATERIAALGEBRUIK EN INNOVATIEVE TECHNIEKEN

Dieren kunnen ook van praktisch nut zijn en gebruikt worden als basismateriaal in decoratieve elementen. Pigmenten voor het bekomen van een bepaalde kleur kunnen van minerale, plantaardige of synthetische aard, maar evengoed van dierlijke oorsprong zijn. Zo zijn de pigmenten karmijn (karmozijn of scharlaken) afkomstig van de cochenilleluis of van de schildluizen van de kermeseik, purper van brandhoren, beenzwart van verkoold botafval en sepia van inkt van de gewone zeekat. Bijenwas kan gebruikt worden als bindmiddel, lijmen en gelatines zijn afkomstig van het collageen uit huiden van verschillende soorten dieren. De huiden zelf werden gelooid en kennen we als leder. Voor het incrusteren werd bijvoorbeeld ivoor of schildpadfineer gebruikt dat zeer populair werd in de 17e eeuw door de Franse ebenist Boulle.

In de loop van de geschiedenis zijn levende wezens, hun leefwereld en de manier waarop ze zich voortbewegen blijven inspireren. De anatomie van vleermuizen en vogels vormde een inspiratiebron voor het werk van Da Vinci en veel later voor vliegtuigbouwer Clément Adler of kunstenaar Panamarenko. Camouflagetechnieken van bepaalde

diersoorten waren inspirerend voor kunstenaars en werden eveneens gebruikt om schepen of vliegtuigen te camoufleren, wat we als *Dazzle painting* kennen. In andere werken wordt uitgegaan van het dier als een 'antropologische machine'. De structuur van de honingraat, de boormethodes van wespen, de bouw van termietenheuvels, de waterafstotende eigenschappen of aerodynamica van bepaalde diersoorten zijn allemaal inspirerend voor vormgevers en voor het ontwikkelen van nieuwe materialen en constructies. Men neemt de natuur als model om nieuwe technieken te ontwikkelen of om problemen op te lossen. *Biomimicry* is een nieuwe manier van kijken naar en waarderen van Moeder Natuur. Het introduceert een tijdperk dat niet gebaseerd is op wat we uit de natuur kunnen halen, maar wat we ervan kunnen leren.

In de zoektocht naar de 'juiste balans' creëren ontwerpers en wetenschappers producten en onderzoeksmogelijkheden om dierlijke grondstoffen (en zelfs dieren) te vervangen. Tegelijkertijd ontwerpen ze scenario's die naar de toekomst kijken. In 2019 wijdde het Design Museum Gent er een tentoonstelling aan met als titel *Dieren op Maat*.

© Monique Verelst

Dieren op doek

Ook fijn: Mauritshuis Den Haag presenteert op zijn website virtuele tentoonstellingen onder de noemer 'Ontdek onze collectie vanuit een verhaal', waaronder 'Dieren in het Mauritshuis'. Aan dat verhaal worden ook doe-opdrachten gekoppeld die u ter plaatse of van thuis uit kan meevolgen. Misschien een fijne manier om het achter-de-schermen op een duurzame manier voor-de-schermen te halen?

TIPS VOOR EEN EIGEN ACTIVITEIT

- > Ga op zoek naar afbeeldingen of vormen die geïnspireerd werden op (fabel)dieren in de collectie.
- > Welke betekenis heeft het dier echt in het werk, wat is het verhaal dat de vormgevers of kunstenaars willen meegeven?
- > Analyseer een object en ga na hoeveel dierlijk materiaal er werd gebruikt.
- > Maak een nieuw beestig (fabel)dier met behulp van de collagetechniek.
- > Schets of knutsel uw eigen juweel en put inspiratie uit het dierenrijk.
- > Maak een flipboekje en maak er een minifilmpje of een boekje van.
- > Vouw afgedankte boeken origamigewijs tot dierfiguurtjes of fabeldieren.
- > Ontwerp een eigen wapenschild met uw favoriete dier.

MEER INSPIRATIE

- A. Balis & P. Verbraeken, 'Dieren als model: het dier in de Vlaamse schilder- en beeldhouwkunst', in: *OKV*, 1985. [Lees het artikel online](#).
- J.-B. J. Vilmer, 'Animaux dans l'art contemporain: la question éthique', in: *Jeu. Revue de théâtre*, maart 2009, pp. 40-47.
- *Industrie of Nature. Another Approach to Ecology*. Frame Publishers, 2011.
- Tentoonstelling [Dieren op maat](#) in Design Museum Gent.
- Tentoonstelling [Beestig!](#) In MOU Oudenaarde.
- Artikel over de [ménagerie van Versailles](#).
- Dieren in de collectie van Tate London, [deel 1](#) en [deel 2](#).
- Dieren in de middeleeuwse kunst bij [The Met](#) in New York.
- [East Kent Medieval Animals Heritage \(MAH\)](#), organisatie die projecten uitwerkt rond lokale middeleeuwse dieren.
- Dieren in de collectie van het [British Museum](#).

© Huis van Alijn

Veranderende opvattingen over dieren in cultureel erfgoed

Leonie Cornips

Leonie Cornips is senior onderzoeker bij NL-Lab, Humanities Cluster, KNAW
& Hoogleraar Taalcultuur in Limburg bij de Universiteit Maastricht.

Hoe we denken over en ons verhouden tot dieren¹ in wat we zien als cultureel erfgoed is door de tijd heen geëvolueerd. Van het doodknuppelen van katten en/of het (on)zichtbaar maken van het perspectief van dieren in menselijke praktijken tot de uiteindelijke vraag of dieren zelf (cultureel) erfgoed produceren. Deze korte bijdrage stelt de veranderende opvattingen in de Lage Landen centraal en reikt heel wat voorbeelden uit Nederland aan.² Welke parallellen legt u naar de tradities en gebruiken in uw streek?

HISTORISCHE KWELSPLEN³

Rond 1800 waren 'kwelspelen' (Ter Gouw 1871, geciteerd door Efting Dijkstra 2004⁵) waarin bezoekers een dier tot vermaak of amusement doodden heel gebruikelijk. "Kwelspelen waren populaire volksvermaken met een ritueel tintje en ze waren gebonden aan vaste punten op de kalender zoals het begin van de vasten, bij halfvasten en het begin van de lente."⁵ De benaming *kwel* verwijst naar wat het dier – kat, gans, konijn, paling, vos, haan, duif – tijdens zo'n vermaak moest ondergaan. In de Lage Landen speelde men toen *katknuppelen*: een feestelijke rituele gelegenheid waarbij bezoekers knuppels gooiden naar een levende kat in een ton. Andere activiteiten waren *ganstrekken*, waarbij men al paardrijdend

onder een vastgebonden levende gans door in snelle draf moest proberen de kop van de levende gans te grijpen en af te rukken (van Helvoort 1966)⁶ en *palingtrekken* in de Amsterdamse Jordaan (tot 1866), waarbij mensen levende palingen insmeerden met zeep en aan een touw boven de gracht hingen waaronder deelnemers met bootjes voeren en probeerden de spartelende paling los te trekken (meestal door de kop van de levende paling af te rukken) (Toepoel 2020)⁷.

We (h)erkennen nu dat het doodknuppelen van katten of het onthoofden van levende ganzen en palingen voor menselijk amusement onethisch is. In die tijd dacht men echter dat een dier niets anders was dan een ding, een soort automaat dat op puur instinct en zonder enige intelligentie leefde en dus ook niet over emotie of zelfbewustzijn beschikte die nodig zijn om pijn überhaupt te kunnen voelen of te kunnen lijden. Dat de gans en paling de beleving van pijn en lijden echt ontzegd werd blijkt wel uit het insmeren van hun nek met zeep om het afrukken van hun hoofd en dus hun doodsangst en doodstrijd te rekken. Toch waren er toen al protesten tegen het martelen van een dier tijdens ritueel volksvermaak. Efting Dijkstra schrijft dat in

respectievelijk 1597 en 1659 gans-trekken en hanengevechten met levende ganzen en hanen verboden werden in de stad Utrecht en in 1688 werd tijdens de vastenavonds- of carnavalsvieringen in Eindhoven het doodtrekken en doodslaan van diverse dieren – ganzen en konijnen – verboden. De verboden geschieden overigens niet zozeer vanuit compassie voor het lijden van het dier als wel om openbare dronkenschap en onfatsoenlijke gedragingen tegen te gaan die deze kwelspelen vergezelden (Efting Dijkstra 2004). Het verbieden van dit volksvermaak groeide vooral sterk in de 19e eeuw waarin “de burgerij onvermoeibaar het volk [probeerde] te verheffen tot wat zij zagen als ‘beschaving’ en gewenst gedrag. (...) en het ontmoedigen van drankgebruik en gokken.”⁸

Efting Dijkstra (2004) bespreekt hoe in de loop van de 19e en 20e eeuw levende dieren verruild werden door dode dieren en nog later door objecten zoals een kat van hout. Die veranderingen vinden niet overal en tegelijkertijd plaats. *Hart van Nederland* kopt in 2019⁹ dat “vanaf dit jaar geen koppen meer afgetrokken [worden] van echte (dode) ganzen in Grevenbicht. Het doden van ganzen voor het carnavals-evenement in het Limburgse dorp is bij wet verboden. (...) De afgelopen jaren is hard gewerkt om een kunstgans te maken en met succes, dit jaar wordt die voor het

eerst gebruikt. Toch vinden deelnemers het minder leuk. 'Het voelt toch anders zo'n nep gans', laat een deelnemer weten. Ook inwoners vinden het jammer. 'Al sinds ik klein ben wordt er een echte gans gebruikt. Het is toch een traditie.' Het ganstrekken, oftewel *gaw-strèkke*, is een ritueel waarbij het de bedoeling is dat ruiters de kop van een gedode en geprepareerde gans trekken, die boven de weg is opgehangen aan de poten.”¹⁰

WETENSCHAPPELIJKE INZICHTEN

Wetenschappers van nu¹¹ stellen dat dieren verstand, taal¹², moraal, gevoel¹³, persoonlijkheid en bewustzijn hebben door inzichten uit met name de ethologie en vrij recent de menswetenschappen (filosofie, antropologie, taalkunde) (zie Reesink 2021). Veel diverse wetenschappers zien een dier niet meer als een ongevoelige automaat of stoplicht dat reflexmatig of instinctmatig reageert na een prikkel, maar als een sociaal en intelligent individu dat onderling, met mensen en andere dieren, complexe sociale interacties kan aangaan. In de huidige onderzoekswereld groeit dan ook de aandacht voor overeenkomsten tussen sociale en geestelijke capaciteiten van dieren en mensen. Mensen zijn immers ook dieren!

© Huis van Alijn

Kennis en inzicht beweegt en dus ook onze kijk op en relaties met dieren, ook in wat we beleven als cultureel erfgoed. Efting Dijkstra (2004) geeft veel voorbeelden van hoe we vandaag de dag dieren in 'rituele' evenementen gebruiken om ons ermee te vermaken: van levende dieren als prijs voor een gewonnen wedstrijd, klassieke ganzen- of veemarkten, honden- of hanengevechten, duivenraces, vissen vangen in een laagje water, het gebruik van kevers en cavia's in doolhoven tijdens de Nederlandse Koningsdagen, *zwijntie tikke* tijdens de jaarlijkse feestdagen in Luttenberg of het gewicht raden van een koe of konijn tot het eten van rauwe haring op Aswoensdag. Huidige meegebrachte tradities uit Suriname zijn de wedstrijden met zangvogels in kooitjes.

POLITIEKE DIMENSIE¹⁴

Al in 1868 schreef de burgemeester van Bennebroek dat het doodkwellen van levende dieren in ritueel vermaak wreed was. Hij had als notabele een belangrijke stem. Individuen organiseerden zich in 1864 in de oprichting van de Nederlandse vereniging tot bescherming van dieren (nu Dierenbescherming) en in 1886 bereikte deze vereniging dat dierenmishandeling strafbaar werd (zie Efting Dijkstra 2004).¹⁵ Net als in de 18e en 19e eeuw zijn er nu mensen die al dan niet georganiseerd in verenigingen of in politieke partijen de brede samenleving onvermoeibaar informeren over de veranderende kennis over dieren. Daardoor kunnen mensen de manieren waarop levende en dode dieren in

gewoontes en praktijken, die we als traditie of ritueel beschouwen, worden behandeld, kritisch gaan bevragen. De visie van mensen op een dier verandert immers – van een ding dat geen pijn ervaart tot een individu dat wel pijn ervaart en dus lijdt. De inbreng van levende dieren in menselijke erfgoedpraktijken wordt zeker al anderhalve eeuw als misbruik aangevochten. Vanwege het respect voor het dier als een voelend en zelfbewust individu geldt dit ook voor het gebruik van het dode dier, zoals bij het ganstrekken. Een belangrijk probleem daarbij is dat discussies over de hervorming van erfgoed in lokale gemeenschappen overgenomen worden door niet-lokale politieke partijen zoals de Partij voor de Dieren en/of gezaghebbende stichtingen en verenigingen zoals de Dierenbescherming of Animals Today, met als gevolg felle conflicten en politieke polarisatie binnen lokale (erfgoed) gemeenschappen.

HET LOKAAL EIGENE

Het ganstrekken met een levende en dode gans als cultureel-erfgoedgegewoonte en -praktijk werd dus betwist en is veranderd door een kunstgans in te zetten, waardoor gedachten over wat erfgoed inhoudt zich vernieuwen en actualiseren. *Gawstrèkke* als een terugkerende jaarlijkse gewoonte

van Grevenbicht bevestigt in die actualisering ook de waarde en uniekheid van het lokaal eigene en tegelijkertijd de groepsverbondenheid. Maar juist omdat (im)materieel erfgoed belangrijk is in het tot uiting brengen en beleven van sociale en culturele verbondenheid binnen een plek – ook zichtbaar door het gebruik van het lokale dialect – wordt kritiek op het gebruik van levende dieren in erfgoedpraktijken vaak gezien als bedreiging van het eigene door mensen van ‘elders’.¹⁶ De dialectnaam *gawstrèkke* – een ander voorbeeld is *zwijsntie tikke*¹⁷ in Luttenberg – is een directe uiting van hoe deze erfgoedpraktijk verbonden is met lokale identiteit, waardoor heftige polarisaties tussen voor- ‘wij van hier’ en tegenstanders ‘zij van daar’ plaatsvinden. Dit geldt ook voor *Kallemooi* als kwelspel op Schiermonnikoog, waarbij mensen nog een levende haan gebruiken: “Kallemooi is een vruchtbaarheidsfeest dat rond en op Pinksteren op Schiermonnikoog wordt gevierd. Het begint op de zaterdag voor Pinksteren en eindigt op de woensdag erna. Op de avond voor Pinksteren worden er diverse rituelen uitgevoerd. Onderdeel van het gebruik is een haan die gestolen wordt – tegenwoordig wordt de haan overhandigd – bij een van de eilandgenoten. De haan wordt in een mand gestopt die aan de Kallemooimast is bevestigd, een 18 tot 20 meter hoge paal die verticaal wordt geplaatst met de Kallemooi-

vlag in top. De haan blijft tot de dag na Pinksteren in zijn mand, hoog in de mast.”¹⁸ Tijdens *Kallemooi* wordt de haan dus als instrument, als vruchtbaarheidssymbool in een menselijke lokaal-erfgoedpraktijk ingezet zonder dat die mensen hem als een mede-wezen erkennen met een eigen waarde en gevoel.¹⁹ Het onzichtbaar maken van hoe de haan deze praktijk zelf ervaart past bij een wijze van denken waarin alleen wij mensen (maar geen dieren) uniek zijn en dus het recht hebben en nemen om dieren te beheersen voor menselijk amusement. Het perspectief vanuit het individuele dier botst dus met lokale en regionale identiteitsconstructie door erfgoedpraktijken. Het perspectief van de haan tijdens *Kallemooi* zou kunnen zijn: hoe kan ik als haan duidelijk maken dat ik niet wil deelnemen aan dit ritueel, dat ik naar beneden wil, wie luistert er echt als ik ‘nee’ zeg? Wanneer kan ik weer naar mijn soortgenoten? Waarom overkomt me dit? De aandacht voor een dergelijke zienswijze van het individuele dier krijgt in de bredere wetenschap en in de bredere samenleving steeds meer aandacht en zal in belangrijkheid verder toenemen.²⁰

Alle alternatieven voor de levende haan of levende big tijdens *Kallemooi* en *zwijntie tikke* kunnen succesvol zijn als zij symbolisch het lokaal eigene en de groepsverbondenheid uitdrukken. De vraag is dan: hoe zorg je ervoor dat erfgoed zijn lokale sociale betekenis behoudt als je ook, in het licht van veranderende inzichten in dierenrelaties, de stem van dieren in erfgoedpraktijken serieus wil nemen? *Gawstrèkke* in Grevenbicht is een goed voorbeeld van een dergelijke praktijk: de kunstgans wordt door de huidige deelnemers en toeschouwers – en zeker door de opeenvolgende generatie – (langzamerhand) als authentiek en lokaal eigen beleefd en ervaren. De dialectbenaming (*gawstrèkke*) blijft – ook met een kunstgans – in een voortdurend veranderend heden een directe link uitdrukken tussen deze

erfgoedpraktijk en de constructie van lokale identiteit.

MAKEN DIEREN ZELF (IM)MATERIEEL ERFGOED?

Vanuit de veranderende opvattingen op het individuele dier wordt de vraag relevant of alleen mensen erfgoed produceren. Dat dieren kunst produceren – al dan niet met hulp van mensen of deel uitmakend van kunstenaarscollectieven – is niet meer zo controversieel als het geweest is. De schilderijen van de chimpansees Congo en Peter (Pierre Brassau) kwamen in de jaren zestig op tv en zijn getoond in Gallerie Christinae in Göteborg. Naast chimpansees zijn er ook kunstproducerende varkens (Pigcasso), wasberen, honden (Apple en Tillamook Cheddar), katten, dolfijnen, paarden en zeeleeu-

wen.²¹ Onder immaterieel erfgoed zou de *taal* van bedreigde dieren in de lage landen kunnen vallen (bijvoorbeeld van weidevogels als de snip of het geluid van een stier dat bijna niemand meer kent door kunstmatige inseminatie) en onder materieel erfgoed *bouwwerken* als mieren- en vogel(ooievaars)nesten. De toekomst zal verder moeten aantonen of de veranderende

opvattingen over de rol van het dier uitwijzen dat dieren inderdaad ook hun erfgoed produceren, en zo ja, welke vorm en inhoud geven zij aan im(materiële) erfgoedpraktijken? Het denken erover zou plaats kunnen vinden vanuit kennis dat nu ook een dier intenties en bewustzijn toegeschreven wordt.

Eindnoten

1. Mediawetenschapper Maarten Reesink beschrijft die veranderingen in denken over en in relaties met dieren in zijn boek *DierMens – De band tussen ons en andere dieren* (2021).
2. Zie ook Dier, Mens & Traditie – zwemmende honden, zingende twatwa's en pronkende paarden van het Kenniscentrum Immaterieel Erfgoed Nederland (2021).
3. Zie ook de bijdrage in deze brochure van Roel Daenen over 'Tradities en dieren. Het dier van de rekening?'.
4. Deze bijdrage is volkomen geïnspireerd op het artikel van Marjolein Efting Dijkstra uit 2004; 'The animal prop: animals as play objects in Dutch folkloristic games', in: *Western Folklore*, 63(1-2):169-188.
5. Voor de benaming kwelspelen en welke 'tradities' daaronder vallen, zie: <https://nl.wikipedia.org/wiki/Kwelspel>.
6. Zie: <https://www.heemkundekring-hlz.nl/heemkronieken/item/162/oude-volksspelen>.
7. Zie: <https://onsamsterdam.nl/25-en-26-juli-1886-palingoproer-in-de-jordaan>.
8. Zie: <https://isgeschiedenis.nl/nieuws/onder-een-en-hetzelfde-dak-huiselijk-geluk-in-de-19e-eeuw>.
9. Zie: <https://www.hartvannederland.nl/nieuws/geen-koppen-meer-van-echte-ganzen-afgetrokken-in-grevenbicht>.
10. Zie ook de eigen website van de ganzentrekkers van Grevenbicht: <https://www.gawstrekken.nl>.
11. Zie bijvoorbeeld de etholoog en primatoloog Frans de Waal (<https://www.visdief.nl/recensie-we-slim-genoege-om-weten-hoe-slim-dieren-frans-waal>) en filosoof dierethiek Eva Meijer (*De soldaat was een dolfin: over politieke dieren*, 2017).
12. Zie bijvoorbeeld E. Meijer, *Dierentalen*. Leusden, 2016, ISVW Uitgevers.
13. Zie bijvoorbeeld E. Rives, 'Het gevoelsleven van dieren', in: P. Martens, M. Reesink & K. Soeters, *Dierzaamheid, Duurzaam samenleven met dieren*, Uitgeverij Noordboek, 2021.
14. Met dank aan gesprekken met Vincent de Rooij.
15. Art. 25 in het *Wetboek van Strafrecht*; dit artikel is overigens niet meer geldig, zie voetnoot 5 Efting Dijkstra (2004).
16. Zie het boek Cornips en de Rooij, *The Sociolinguistics of Place and Belonging. Perspectives from the Margins*. Amsterdam, 2018, John Benjamins.
17. Zie Efting Dijkstra 2004 en https://www.youtube.com/watch?v=TskoGonT_Ew.
18. Zie: <https://mens-en-samenleving.infonu.nl/sociaal-cultureel/194326-kallemooi-op-schiermonnikoog-pinkstertraditie-met-haen.html>.
19. Oftewel de intrinsieke waarde van het dier zoals geformuleerd in Wet Dieren, art 1.3 Nederlandse Overheid: <https://wetten.overheid.nl/BWBR0030250/2022-01-28>.
20. Zie bijvoorbeeld de bundel *Dierzaamheid* (2021), Bornmeer/ Noordboek.
21. Zie <https://www.dierenmuseum.nl/Overige-dierenkunst/Dieren-die-schilderen>.

© Beeldbank ZOO Antwerpen

Hoe de best bewaarde 19^e-eeuwse dierentuin zich ontpopt tot de zoo van morgen

Morien Raeymakers

Morien Raeymakers is medewerker pers en externe
communicatie bij KMDA.

180 jaar. Zo lang verwondert ZOO Antwerpen zijn bezoekers al in 2023, het jaar waarin Erfgoeddag draait rond dieren en erfgoed. "Als best bewaarde 19e-eeuwse dierentuin ter wereld maken we als geen ander talloze evoluties door. Van de exotische bewoners als decor voor de gegoede bourgeoisie naar de dieren als absolute prioriteit. Van locatie om in te flaneren tot toeristische trekpleister mét wetenschappelijk onderzoek, educatie en conservatieprojecten in binnen- en buitenland. Wij transformeren naar een moderne zoo, terwijl we onze plicht vervullen om het unieke erfgoed te koesteren en met passie te beschermen", vertelt directeur Dries Herpolaert.

In eerste instantie is de dierentuin bij zijn start in 1843 een plek van zien en gezien worden. "De échte abonnee bezoekt nooit de dieren. Hij leeft in dat deel van de tuin waar alleen de menselijke dieren in alle vrijheid flaneren", schrijft auteur Roger Avermaete tijdens de belle époque. Rond de kiosk in de dierentuin ontwikkelt zich een intens sociaal leven met zwierige jurken en chaperonnes, waarin de exotische dieren slechts een amusante anekdote zijn.

"Foto's uit onze archieven tonen hoe weinig de mensen destijds bezig waren met het welzijn van de dieren. Zo zien we hoe bezoekers in de 20e eeuw een ritje konden maken op

een olifant en bijvoorbeeld hoe gorilla Gust op het gazon speelde met zijn verzorger Samson." Nu pakt de stadsdierentuin de verzorging en het contact met dieren helemaal anders aan. "Het principe van *protected contact* is ondertussen uitermate belangrijk. Een verzorger en een gevaarlijk dier staan nooit meer in dezelfde ruimte zonder barrière. Maar ook voor de dieren zelf veranderde er heel wat. Elk individu neemt deel aan een training uit vrije wil en geen enkel gedrag wordt bestraft. We zetten in op beloning en zorgen voor verrijking voor de dieren op basis van wetenschappelijk onderzoek. Zo verstoppem we nootmuskaat in zakken, zodat onze leeuwen gaan snuffelen of kunnen onze bonobo's puzzelen om extra noten te bemachtigen. Dierenwelzijn wordt continu gemonitord door een welzijnswetenschapper, we stimuleren natuurlijk gedrag altijd en onze werking ontwikkelt zich steeds mee." legt Sarah Lafaut, Curator Zoogdieren uit.

VAN KANTTEKENING NAAR FOCUSPUNT

De inrichting van het gebouwenpatrimonium illustreert hoe de relatie tussen mens en dier door

de jaren heen veranderde. “Kijk maar naar het Rundergebouw. In 1908 kreeg huisarchitect Emile Thielens de opdracht een verblijf voor tientallen grote runderen zoals zeboes, spiesbokken en bantengs te ontwerpen. Het resultaat is een monumentaal gebouw in een pittoreske cottigestijl”, legt erfgoedarchitecte Evi Van de Weyer uit. De Antwerpse dierentuin heeft zijn dieren altijd nauw met kunst en cultuur verbonden. “De rijkelijk afgewerkte binnenruimte was verrassend modern, maar stamt duidelijk uit een ander tijdperk. Bezoekers konden van op banken in de brede gang naar de dieren kijken, zoals naar kunstwerken in een museum.”

In de 21e eeuw is het concept gedateerd en is het gebouw aan restauratie toe. ZOO Antwerpen beslist in nauwe samenwerking met het Agentschap Onroerend Erfgoed om het historische gebouw te restaureren én te verstevigen voor twee witte bedreigde neushoorns. “Restaurateurs herstelden zo bijvoorbeeld de 50.000 baksteentjes en tegelvloer van Villeroy & Boch met de grootste zorg. Maar terugkeren tot het authentieke 19e-eeuwse gebouwenpatrimonium is geen optie. Dat is maar goed ook, want nu beseffen we goed dat dieren destijds in te kleine perken leefden. Voor het dierenwel-

© ZOO Antwerpen, foto: Jonas Verhulst

zijn van neushoorns Timbo en Amiri grepen we in. Een verstevigde vloer, een metalen jas voor de elegante steunpilaren, nieuw hekwerk, ingepakte beschermde bomen en dikke deuren zijn geen overbodige luxe. Ruimte geven en verbeteren zonder structureel afbreuk te doen aan het erfgoed is een zeer complexe opgave en een voortdurende evenwichtsoefening”, aldus Dries Herpoelaert.

IN HET SPOOR VAN DE OKAPI

Niet alleen de kunstwerken, de gebouwen en de landschappen in ZOO Antwerpen maken als geklasseerd erfgoed een hele evolutie door. Ook de dierencollectie kent een heel ander verleden dan heden of toekomst. “Neem nu het verhaal van okapi Tele uit Congo, waarin broeder Jozef Hutsebaut de spilfiguur is voor de handel in Afrikaanse dieren. De norbertijn startte in Congo niet alleen een centrum om olifanten te trainen, maar ook een station voor de vangst van verschillende diersoorten. De okapi is ongetwijfeld de zeldzaamste. Wanneer koning Albert I hem in 1928 een bezoek brengt, geeft Hutsebaut hem een van de jonge dieren cadeau. De monarch schenkt het dier aan ZOO Antwerpen. Tele zal tot 1943 in de Egyptische Tempel (1856) van architect Charles Servais leven”, vertelt Herpoelaert. Andere Afrikaanse dieren en olifanten volgen. Hutsebaut en ‘de missie’ ontvangen een

vergoeding, die in 1937 opgelopen is tot maar liefst 10.000 Belgische frank.

“Zoiets is nu gelukkig ondenkbaar”, zegt de ZOO-directeur. “Vroeger was het vanzelfsprekend om dieren uit de natuur te halen, maar ze stierven vaak snel na hun aankomst omdat de kennis over hun verzorging en voeding nog zo beperkt was. Uiteindelijk creëerden de dieren tuinen zo een stamboek met alle informatie van alle dieren over de Europese dieren tuinen heen. Dieren hebben geen prijs of geldwaarde meer. Ze worden uitgewisseld door dieren tuinen om het behoud van de soort veilig te stellen en hopelijk ooit, indien nodig, de dieren opnieuw in de natuur te kunnen uitzetten. Het behoud van de diersoort is nu prioriteit: dat is een hoeksteen voor een moderne dieren tuin.” ZOO Antwerpen stampt bovendien een gerenommeerd wetenschappelijk instituut uit de grond en hoort op wereldvlak bij de meest toonaangevende onderzoekscentra. Via ZOOscience.be verspreidt het zijn bevindingen naar het grote publiek. De okapi krijgt daarin net zoals de kongopauw, de goudkopleeuwaapjes, de bonobo en de monniksgier een speciale rol. De dieren tuin is decennia later de fiere stamboekhouder van de okapi.

Daar blijft het niet bij: Antwerp Zoo Foundation (AZF) zet zich ook toekomstgericht in voor de okapi's

© ZOO Antwerpen, foto: Jonas Verhulst

in hun oorspronkelijke leefgebied. Met de voeten in de modder en in nauwe samenwerking met de lokale bevolking zet het team zich in Congo in om het leefgebied van de okapi's veilig te stellen. Dat doet het niet door de dieren te isoleren, maar door een leefbare omgeving voor mens en dier te creëren. "Dat doen we door bijvoorbeeld zaden uit te delen om landbouwprojecten te stimuleren en economische activiteiten winstgevend te maken, waardoor houtkap of jacht op okapi's niet meer nodig is. Niet alleen de okapi helpen we op deze manier, daar kan u alles over lezen op www.AZF.com. Gelijkaardige inspanningen levert ZOO Antwerpen voor de bonobo in het Congolese Lomako en in eigen land voor het oudste natuureservaat, De Zegge in Geel", legt Herpoelaert uit. De toekomst ziet er dus heel anders uit dan het verleden. Wat begon met de fascinatie voor één kleine okapi groeit dus uit tot de conservatie van de volledige diersoort.

KLAAR VOOR DE TOEKOMST MET ZOO HERITAGE

"De educatieve missie, het wetenschappelijk onderzoek en de conservatiefunctie van ZOO Antwerpen maken de dierentuin futureproof", aldus Herpoelaert. "We grijpen elke gelegenheid aan om deze evoluties in de verf te zetten en onze bezoekers duidelijk te maken dat wij samen met hen de 21e eeuw in gaan. Met respect en passie investeren we in ons erfgoed, trots op onze wortels én met liefde voor de dieren. Die boodschap willen we ook tot bij de mensen brengen onder de noemer ZOO Heritage."

© Wereld van Kind,
foto: Jeroen Willems

*De rol van de spin in de menselijke
cultuur*

Van geëerde schepper tot gevreesde killer

Koen Van Keer

Koen Van Keer is spinnenkenner en werkt als verantwoordelijke
Beeld en Geluid bij het ADVN.

Dieren figureren veelvuldig in zowat alle menselijke culturele uitingen. Daarbij zijn sommige soorten instrumenteler dan andere en vervullen ze vaak ook andere rollen. Zo bevat de Britse boekenreeks Animal een indrukwekkend oeuvre van werken over telkens één charismatische diersoort of diergroep.¹ Over onder meer de beer, slang, walvis, tijger, zalm, vos, olifant, aap en leeuw. In 2010 volgde een deel over ... de spin. En niet verwonderlijk, want zoals ik zelf mocht ervaren toen ik mijn boek over spinnenverhalen schreef, is de spin speler in ontiegelijk veel mythes, volksvertellingen en -spreuken, films, muziek, urban legends, droomverklaringen ...² Opmerkelijk: haar rol veranderde dramatisch in de loop der tijd.

Uit de studie van de rol van de spin in menselijke verhalen blijkt verrassend genoeg dat spinnen vaak een belangrijke rol spelen in de scheppingsmythes van verschillende plaatsen op aarde. Daaraan liggen meerdere elementen ten grondslag, maar de belangrijkste is vermoedelijk het gegeven dat mensen al vroeg vaststelden dat de spin als een van de weinige wezens iets (haar web) 'uit zichzelf' creëert. Dat lijkt dus een goed criterium om een rol te spelen in een mythe die het ontstaan van 'de wereld' moet verklaren. De vaststelling is hoe dan ook dat spinnen een prominente rol spelen in de ontstaansmythes van onder meer de Noord-Amerikaanse Hopi-, Pueblo- en Navajovolkeren, waar ze vaak een vrouwelijke invulling ('Spinnenvrouw' of 'Spinnengrootmoeder') krijgen.

Ook in India was de spin een belangrijk kosmologisch symbool. Daar zou, naast het bovengenoemde gegeven, ook de vorm van het wielweb een rol hebben gespeeld in het verkrijgen van die status: verbeeldt de vorm van het wielweb immers niet de zon en haar stralen, en zit de spin niet centraal in dat ronde web?

De schepping wordt gesymboliseerd door de handeling van het weven. Essentieel hierin is de 'navelstrengverbinding' via een spinnendraad tussen de schepper en het geschapene, een beeld dat we ook in sommige Afrikaanse scheppingsmythen terugvinden.

MINDERE GODEN, LAGERE MORELE NORMEN?

Niet direct als schepper, maar toch ook een belangrijke rol wordt toegekend aan de spin als bijvoorbeeld het equivalent van veerman Charon. Die bracht volgens de Griekse mythen de overledenen over de rivier Styx – dan pas konden ze rust vinden. Bij de Muisca- en Chibcha-indianen van Columbia is de spin diegene die, in een boot vervaardigd uit spinnenzijde, de zielen van de doden die naar de hel gaan vervoert over de stroom die het wereldlijke van het bovenwereldlijke scheidt. Bij de Azteken wordt zij zelfs tot het symbool van de hellegod verheven.

In India is de spin dan weer het symbool van Maya, de eeuwige weefster van het web van illusie of 'de Sluier van Maya'. Die verhindert de mens de grote samenhang der dingen te zien en zorgt er dus voor dat hij in zijn eigen beperkte wereldje blijft bewegen en denken. Dit symbool is een populair beeld in vele vertakkingen van het hindoeïsme. Ook westerse filosofen als Arthur Schopenhauer (1788-1860) kenden de 'Sluier' en behandelden de problematiek in hun werk.

Chinese legenden omtrent spinnen leggen dikwijls de nadruk op hun webben. Volgens een verhaal uit de Tsing-dynastie (± 2.000 jaar geleden) maakte de knappe monnik Tang Seng een lange pelgrimstocht naar India. "Op de weg liep hij de Magische Zeven Spinnen-zusters tegen het lijf. Deze hadden de onhebbelijke gewoonte enorme webben te weven waarin ze hun vijanden vingen of knappe mannen verstrikten. Zij vingen Tang Seng en wilden met hem trouwen. De monnik was niet erg thuis in vrouwenzaken en dacht de Spinnenzusters droogweg te kunnen afwijzen. De Magische Zeven verteerden zijn weigering niet erg goed en besloten hem dan maar op te eten. Gelukkig slaagden hij en zijn reisgezel erin hun aanval af te slaan en liepen voor wat ze waard waren."³

De – vooral in Nederland – bekende Anansiverhalen stellen de spin ook niet altijd in een ondubbelzinnig positief daglicht. Anansi is een 'halfmens/halfspin'-figuur die allerlei ongein uit-

haalt. De allereerste Anansiverhalen ontstonden in Ghana waar de leden van de Hausa-stammen deze verhalen rond het kampvuur vertelden. Die hadden zowel een opvoedkundige als een ontspannende functie. Ze worden vaak tot de *etiologische* sagen gerekend; verhalen die het ontstaan van onder meer natuurverschijnselen of gebruiken verklaren. Door de verscheping van Afrikaanse slaven verspreidden de Anansiverhalen zich zowat drie eeuwen geleden doorheen Noord- en Zuid-Amerika en het Caribisch gebied. Daar veranderden ze langzamerhand. Ze gingen steeds vaker over het leven van de slaven op de plantage. In veel van die nieuwe verhalen neemt Anansi het op tegen de Waakhond, waarmee dan de slavenopzichter werd bedoeld. Die voelde mogelijk wel dat zo'n verhaal over hem ging, maar optreden tegen een verhaal over een spin en een hond bleek moeilijk. Zo werd Anansi een held. Via Suriname en de Nederlandse Antillen kwamen de verhalen over deze spin tot in Nederland.⁴

GODDELIJKE INTERVENTIE

Bij de studie van de rol van spinnen in mensenverhalen blijken vaak opvallende overeenkomsten, die soms wel maar niet altijd even ondubbelzinnig kunnen verklaard worden aan de hand van een gezamenlijke culturele oorsprong. Zo wordt de 12e-eeuwse Japanse held Yoritomo, op min of meer dezelfde manier als Mohammed in de islamitische overlevering en David uit de oude

Hebreeuwse geschriften, van zijn achtervolgers gered doordat een spin haar web had gesponnen voor de opening van de holle boom (of grot) waarin de vluchtende zich had verstopt. Hierdoor zochten zijn belagers hem niet op die plaats. In een christelijk verhaal werd Jezus Christus aan het kruis door vliegen geplaagd. Een langskomende spin spon haar web in de doornenkroon en ving de vliegen. Als beloning droeg zij voortaan een kruis op haar rug; in Europa werd de kruisspin lang geëerd omwille van deze rugtekening.

VERANDERDE HOUDING NA VERLICHTING?

Uit bronnenstudie blijkt dat de spin doorgaans een *positieve* rol speelt/ functie heeft in pre-industriële contexten over de hele wereld. Of toch minstens wordt gerespecteerd. Ook in de typische bijgelovige overleveringen 'voorspellen' spinnen vaak voorspoed, aangename bezoeken, materiële en financiële meevallers ...

In de literatuur vinden we nogal wat prijzende beschrijvingen van de subtiliteit van de spin en haar web. Enkele sprekende voorbeelden in het Engels:

*Or almost like a spider, who, confined
In her web's center, shakt with every wund,
Moves in an instant if the buzzing fly
Stir but a string of her lawn canapie.*

(Fragment uit het gedicht 'Divine Weeks and Works' (1578), *First Week, Sixth Day* van Guillaume de Salluste, (1544 - 1590))

*Our souls sit silently and close within,
And their own webs from their own entrails spin;
And when eyes meet far off, our sense is such
That, spider-like, we feel the tenderest touch.*

(Fragment uit *Marriage à la Mode* (1673), act II, scene i van John Dryden (1631-1700))

*Her waggon-spokes made of long spinners' legs;
The cover, of the wings of grasshoppers;
The traces, of the smallest spider's web.*

(Fragment uit *Romeo and Juliet*, I, iv, 53 de chariot of Queen Mab beschrijvend, van Shakespeare (1564-1616))

Die houding lijkt te wijzigen met de intrede van het verlichtingsdenken.⁵ De nadruk verschuift van de 'creërende' eigenschappen naar de 'giftigheid' en dus het (vermeende) gevaar dat de spin voor de mens betekent. De Verlichting is ook de periode waarin begonnen wordt met de systematische ordening en beschrijving van natuurlijke fenomenen. Spinnen vormen daar geen uitzondering op. Zo worden vele soorten voor het eerst beschreven en/of benoemd door de Zweedse arts en natuurkundige Carl Linnaeus (alias Carl von Linné, Carolus Linnaeus) (1707-1778) in zijn *Systema naturae*. Voor ongewervelden werd dit werk voortgezet door een leerling van Linnaeus, Johann Christian Fabricius (1745-1808). Ironisch genoeg lijkt de evolutie van de rol van de spin in de menselijke cultuur de meer wetenschappelijke visie op mens en wereld niet te volgen.

SPINNENGENEESKUNDE

Van 'verlicht denken' is ook niet veel te merken in de populaire 'spinnengeneeskunde' van de 18e eeuw. De Engelsman Eleazar Albin geeft in zijn *A Natural History of Spiders and other Curious Insects* (1736) een gedetailleerd voorschrift: "Het propere web van een huisspin, te deppen in kikkerdril dat opgeklopt werd zoals men het wit van een ei zou opkloppen, het geheel te drogen leggen op tin en in een goed van lucht afgesloten doos bewaren; te gebruiken naargelang de gelegenheid zich voordoet". Met deze remedie had

hij naar eigen zeggen verschillende mensen geholpen.

De illustere Dokter Mead, door Sarah Harrison (1764) geciteerd, geeft ons het volgende voorschrift: "Men neme een levende spin, legt deze op zacht kruimelig brood, zonder haar te pletten en laat de patiënt dit innemen op een nuchtere maag. Dit is een doeltreffende kuur, hoewel velen ertegen zijn. Zij werd meermaals toegediend aan mensen die niet wisten wat zij innamen en had altijd de gewenste uitwerking."

Andere verlichte geneesheren, zoals Dr. Watson in zijn *Lecture on Agues and Intermittent Fevers* (1760) zagen het allemaal wat smaakvoller en gaven de voorkeur aan volgende verfijning van het reeds vermelde recept:

"Men slikke een voorzichtig geplette spin in een rozijn gewikkeld of uitgesmeerd op beboterd brood in." Hij beweerde dat spinnen in meer dan zestig gevallen, waar de gebruikelijke behandeling met bast van *Cinchona* gefaald had, hun doeltreffende werking lieten gelden.

En ingeval u er nog aan zou twijfelen: van geen van deze 'recepten' is er enige aanwijzing van effectieve werkzaamheid.

DE LEGENDARISCHE ZWARTE WEDUWE

De houding tegenover spinnen blijft vanaf de 18e eeuw dus veelal irratio-

neel. De perceptie wijzigt nu en wordt ronduit negatief. Dit resulteert uiteindelijk in een hoogtepunt wanneer in de 19e eeuw in de Verenigde Staten een massahysterie ontstaat die tot het begin van de 20e eeuw zal resoneren. De schuldige is de beruchte Amerikaanse zwarte weduwe, die verantwoordelijk is voor steeds wildere verhalen onder de Amerikanen. De sfeer wordt geschetst door een verhaal van Charlotte Taylor (1860) over een man die 'gestoken' werd door een zwarte weduwe tijdens de jacht. "Hij gaf zijn horloge weg, nam afscheid van zijn vriend en trof voorbereidingen voor een vroegtijdig heengaan." De meest tot de verbeelding sprekende voorvallen gingen echter over mannen die werden gebeten ... tijdens het toiletbezoek. De Amerikaan Dr. C.R. Corson was aan het eind van de 19e eeuw een van de eersten die aantoonde dat zwarte weduwen vaak voorkwamen in het toilet. Dat bevond zich in die tijd doorgaans buitenshuis. De spinnen vestigden zich dan onder de plank-met-het-gat. Bijgevolg werd een deel van de mannelijke patiënten gebeten in, jawel, de penis. Vermoedelijk werd de spin aangetrokken door de trillingen in het web, veroorzaakt door de stroom urine.

Uit het repertoire van verslagen over spinnenbeten lichten we het verslag van Dr. Browning uit 1901. Hij be-

schreef hoe op 26 juli 1900 zijn collega Dr. Clark in Fullerton, Californië, een patiënt bezocht wiens geslacht door een spin gebeten was. Dit gebeurde tijdens een bezoek aan zo'n buitendeurse wc. Het onderzoek van de dokter bracht twee kleine roze vlekjes op de eikel aan het licht. De patiënt leed overduidelijk helse pijnen: hij wierp zichzelf op het bed, dan in een stoel en rolde vervolgens over de vloer, steeds opnieuw. Vanaf het begin leek hij bezeten door de idee dat hij dodelijk gebeten was en onvermijdelijk zou sterven. En daadwerkelijk, de dood trad in, ongeveer 13 uren na de beet, ondanks verschillende behandelingen. De volgende dag werd de wc geopend en drie of vier glanzend zwarte middelgrote spinnen met rode vlekken werden gevonden onder de plank met het gat.

Hoewel dit zich slechts occasioneel voordeed, is het onnodig te vertellen dat deze voorvallen heel wat spinnenangst genereerden en de reeds slechte reputatie van de zwarte weduwe – ook buiten de VS – geen goed deden. Een van de eerste exemplaren van de Amerikaanse zwarte weduwe in Europa werd voor de Tweede Wereldoorlog in de London Zoo getoond en was speciaal daarvoor geïmporteerd. Niet alleen werd de spin met alle voorzorgsmaatregelen omringd. Om alle ontsnappingsgevaar te vermijden, werd het exemplaar door specialisten gedood toen de bombardementen op Londen zich aandien.

In 1972 scoorde de Australische countryzanger Slim Newton nog een hit met *The Redback on the Toilet Seat* (de Red back is een Australische zwarte weduwe). Een van de refreinen gaat als volgt: *"There was a redback on the toilet seat when I was there last night. I didn't see him in the dark but, boy, I felt his bite"*.⁶ Sinds er in 1957 een tegengif werd ontwikkeld zijn er door deze spin geen dodelijke slachtoffers meer gevallen.

BERGAF

Eigenlijk is het na die Amerikaanse hysterie met de reputatie van spinnen niet meer goed gekomen. Het volstaat om wat rond te surfen op het internet om talloze – soms bewust verspreide – onwaarheden over spinnen te vinden. Een van de populairste van de voorbije jaren handelt over de beet van een vioolspin (*Brown recluse spider, Loxosceles sp.*), die uiteindelijk de amputatie van ledematen tot gevolg heeft. Het gaat om een (gedocumenteerd) broodjeaapverhaal dat niettemin bij massa's mensen panische angsten veroorzaakte. Het aantal geruststellende e-mails die de Belgische Arachnologische Vereniging als gevolg daarvan moest versturen, is immens.⁷

Een zekere basisangst voor spinnen is vermoedelijk aangeboren,⁸ maar die basisangst wordt vaak door omgevingselementen versterkt. Naast het gekende fenomeen 'modelling' (het overnemen van een angst – veelal door kinderen – als gevolg van de waarneming van een angstreactie door een

andere persoon, zoals ouders), wordt de basisangst vaak commercieel geëxploiteerd, met name in filmproducties. Een film die wat dat betreft grote schade veroorzaakte, was *Arachnophobia* (1990). Maar ook de reuzenspin (Aragog) in de Harry Potter-verhalen en het spinnenmonster (Shelob) dat Tolkien (*Lord of the Rings*) in de grotten aan de grens van Mordor laat huizen, werden de kijker in de verfilmingen niet bepaald als 'geruststellend van natuur' gepresenteerd. Om nog te zwijgen over de talloze (B-)films waarin spinnen moeten zorgen voor een schrik-effect.

Een andere attitude, waarvan geen sporen zijn terug te vinden in literatuur van voor de 18e eeuw, is walging. Nochtans is dat een gewaarwording die vaak gepaard gaat met de gedachte aan of confrontatie met spinnen.⁹ Zoals de angst voor spinnen moeilijk te verklaren is vanuit een reële brede dreiging, zo is walging voor spinnen moeilijk te verklaren vanuit een vermeende 'onhygiëne'.¹⁰ Spinnen blijken daarentegen erg 'hygiënisch', in die zin dat ze bijzonder weinig bacteriën met zich meedragen. Dat is onder meer te danken aan het feit dat ze zichzelf 'wassen' met enzymenrijke verterings-sappen. Toch toonde Van Overveld aan dat walging een belangrijk element is in de manifestatie van specifieke fobieën.

POPULARITEITS- WEDSTRIJD

Toch eindigt dit verhaal niet helemaal op een valse noot – hoewel: ook de spin lijkt mee te genieten van de toegenomen empathie voor dieren, zij het in mindere mate dan veel meer ‘aaibare’ dieren. Een criterium lijkt hierbij het vermogen van mensen om empathie te voelen met bepaalde diersoorten, waarbij een zekere vorm van verwantschap (o.a. de mens als zoogdier t.o.v. andere zoogdieren) lijkt te helpen. Ook met vogels lijken mensen nog redelijk makkelijk een vorm van empathie te kunnen voelen. Het wordt moeilijker wanneer we gaan kijken naar ongewervelden. Maar ook in die groep zijn er duidelijke verschillen waar te nemen. Zo kunnen mooie dagvlinders doorgaans op meer empathie rekenen dan bv. zweefvliegen. En spinnen staan nog lager op die ‘empathieladder’. Toch is een evolutie merkbaar waarbij steeds meer mensen de bewuste keuze maken om in huis aangetroffen spinnen bv. in een potje te vangen en buiten vrij te laten in plaats van ze te doden.

Het bovenstaande verschil in empathie vertaalt zich onder meer in de fondsen die worden besteed aan de bescherming van bedreigde dier-

soorten. Onderzoek toonde aan dat tussen 1992 en 2018 zes keer meer geld van ‘diergerichte’ Europese Life-projecten ging naar gewervelde dieren dan naar ongewervelde. Wanneer we echter kijken naar het relatieve aandeel van vogels en zoogdieren (75 % van het budget) in vergelijking met het aantal ongewervelde soorten, dan komt men tot de onthutsende vaststelling dat in gewervelde soorten bijna 500 keer meer werd geïnvesteerd dan in ongewervelde.¹¹ De onderzoekers concluderen dat beschermingsspanningen voornamelijk gebaseerd worden op de ‘populariteit’ van een soort in plaats van op het effectieve risico op uitsterven. Hoewel er momenteel meer dan 50.000 spinensoorten bekend zijn, waarvan een aanzienlijk aandeel beschermingsmaatregelen kan gebruiken, figureert slechts één soort op de *Habitats Directive List*.

Meer lezen?

Twee naslagwerken bundelen erg veel kennis over de rol van spinnen in de menselijke cultuur. Zij verwijzen samen naar 92 artikels en boeken:

- K. & S. Michalski, Spider. Reaktion Books, London, 2010.
- K. Van Keer, In de herfst komen ze binnen. Zin en onzin over spinnen. Houtekiet, 2001, 144 pp.

Of surf naar de website van de Belgische Arachnologische Vereniging.

Eindnoten

1. http://www.reaktionbooks.co.uk/results.asp?SF1=series_exact&ST1=ANIMAL&DS=ANIMAL&SORT=sort_title
2. K. Van Keer, *In de herfst komen ze binnen. Zin en onzin over spinnen*. Houtekiet, 2001, 144 pp.
3. Idem.
4. En ook in Vlaanderen, zie <https://www.demaan.be/nl/production/12483/2019-anansi->
5. Van Keer & Verhaeghe, 2008, 'Spider related psychology: possible causes and history of rejecting attitudes', in: *Nieuwsbrief Belgische Arachnologische Vereniging* 23(1):1-12.
6. <https://www.youtube.com/watch?v=TjDAiq2-xeU>
7. K. Van Keer, Gruwelmail over "Gevaarlijke Afrikaanse spin" doet weer de ronde. Website Belgische Arachnologische Vereniging ARABEL, 2009. <https://belgianspiders.be/gruwelmail-over-gevaarlijke-afrikaanse-spin-doet-weer-de-ronde>
8. - S. Hoehl, S. Pauen. 2017a. 'Do infants associate spiders and snakes with fearful facial expressions?', in: *Evolution and Human Behavior*, Volume 38, Issue 3, pp 404-413.
 - S. Hoehl, K. Hellmer, M. Johansson, G. Gredebäck. 2017b. 'Itsy Bitsy Spider...: Infants React with Increased Arousal to Spiders and Snakes'; in: *Front Psychol.* 2017 Oct 18;8:1710. doi: 10.3389/fpsyg.2017.01710. eCollection 2017.
 - V. LoBue. 2010. 'And along came a spider: an attentional bias for the detection of spiders in young children and adults', in: *J. Exp. Child Psychol.* 107, 59-66. doi: 10.1016/j.jecp.2010.04.005 V. LoBue. & J.S. DeLoache. 2008. 'Detecting the snake in the grass: attention to fear-relevant stimuli by adults and young children', in: *Psychol. Sci.* 19, 284-289. doi: 10.1111/j.1467-9280.2008.02081.x
 - A. Öhman, A. Flykt en F. Esteves. 2001. 'Emotion drives attention: detecting the snake in the grass', in: *J. Exp. Psychol. Gen.* 130, 466-478. doi: 10.1037/0096-3445.130.3.466
9. M. van Overveld. 2008. *Disgust in specific phobias. A dirt road to anxiety disorders*. Proefschrift ter verkrijging van de graad van doctor aan de Universiteit Maastricht. Universitaire Pers Maastricht. ISBN 978 90 5278 767 1. 208pp.
10. K. Van Keer & P. Verhaeghe. 2008, op cit.
11. S. Mammola, N. Riccardi, V. Prié, R. Correia, P. Cardoso, M. Lopes-Lima & R. Sousa. 2020. 'Towards a taxonomically unbiased European Union biodiversity strategy for 2030', in: *Proceedings of the Royal Society B* 287: 20202166. <https://doi.org/10.1098/rspb.2020.2166>

Op zoek naar inspirerende voorbeelden van collega-erfgoedwerkers? In dit hoofdstuk wijzen we u op enkele boeiende initiatieven. Misschien wel de start van uw eigen Erfgoeddag-activiteit?

MAAK EEN KAMISHIBAI VAN UW DIERENVERHAAL

Het Reynaertgenootschap is al ruim dertig jaar de motor van een erfgoed-gemeenschap die de middeleeuwse én moderne Reynaertverhalen bestudeert, documenteert en ontsluit voor het publiek. Op Erfgoeddag 2022 lanceerde het genootschap een mini-Reynaertkamishibai, in postkaart-formaat. Hiermee kunnen leerkrachten en Erfgoedklasbakken zelfstandig aan de slag. Het is een voortzetting van de Reynaertkamishibai die eerder werd ontwikkeld en verdeeld in de bibliotheken van het Waasland. Die vertelt het verhaal van Reynaert de vos aan de hand van illustraties van Ilse Praet. De kamishibai – een traditionele Japanse verteltechniek – maakt de vertaalslag tussen de schoolcontext en de leefwereld van de kinderen. De leerkracht of klasbak brengt het verhaal met de kamishibai, waarna de kinderen het met hun eigen exemplaar zelf kunnen verder vertellen aan broer, zus of vriendjes. Een extra tip: ga met de kinderen ook creatief aan de slag en maak een verteltheatertje voor de kamishibai. Meer info: [Reynaertgenootschap.be](https://reynaertgenootschap.be)

KERMISPELLEN MET ‘SMOUTEBOLLEN EN KERMISKOERS’

In het educatief spel [Smoutebollen en kermiskoers](#) komen allerhande beestige verhalen aan bod. Denk bijvoorbeeld aan hondensport, ringsteking in den draf, haanslaan of tegen dieren boksen. Met dit spel willen de Limburgse erfgoedpartners het rijke culturele erfgoed verbonden aan Limburgse dorpskermissen (terug) onder de aandacht brengen van een jongere generatie. Het spel is samengesteld door een groep van professionele en vrijwillige erfgoedactoren, waaronder Erfgoed Haspengouw, ECRU Erfgoed, het Limburgs Volkskundig Genootschap, Heemkunde Limburg en de gemeenten en steden Lanaken, Hasselt en Tongeren en is ontwikkeld door De Aanstokerij. Meer info: kermis-in-limburg.be

HEEFT UW ORGANISATIE AL BIJENKASTEN GEPLAATST?

De Opéra Garnier in Parijs heeft bijenkasten op zijn dak staan. Ook VIER-NULVIER, Erfgoedcel Brugge en Museum Dhondt-Dhaenens werken samen met imkers voor bijenkasten op hun sites. De Merksense Imkerij introduceerde leerlingen lager onderwijs tijdens de Erfgoedweek van 2022 in de bijenteelt. En zo zijn er vast nog heel wat andere erfgoedspelers met gelijkaardige projecten. Wilde bijen staan onder zware druk, zoveel is duidelijk. Misschien is het ook in uw organisatie relatief eenvoudig om een bijenkast te plaatsen? Interesse? Neem dan een kijkje op de site van de Koninklijke Vlaamse Imkersbond. Of surf naar de adviespagina van het Vlaamse Departement Landbouw & Visserij.

© Wereld van Kina, foto: Jeroen Willems

WAT MET LEVEND ERFGOED?

Het Steunpunt Levend Erfgoed organiseert heel wat activiteiten die oude rassen van boerderij- en neerhofdieren in de kijker plaatsen. Zo is er hun label 'Erfgoedhof', dat ze toekennen aan locaties die zich bijzonder inzetten voor het duurzame behoud van dieren. In augustus is er een jaarlijkse *Levend Erfgoed Expo*. Meer info: sle.be

Dat elke doelgroep plezier kan halen uit de kennis van erfgoeddrassen bewees De Bogaard tijdens de voorbije editie van Erfgoeddag. Het jeugdcentrum van Geel lanceerde op 24 april 2022 een vernieuwde site met speelnatuur en een kinderboerderij vol Kempense erfgoeddrassen. Daarvoor werkten ze o.a. samen met de Sint-Jozefschool, waar een opleiding tot dierenverzorger wordt aangeboden. Infopanelen linken het verhaal met dat van Jacob Smits, de Kempense kunstenaar die aan het begin van de 20e eeuw heel wat dieren uit de streek schilderde.

INSTITUUT VOOR ONDERZOEK VAN DE BETOVERING DER ZEEËN

Met het gloednieuwe Instituut voor Onderzoek van de Betovering der Zeeën stelde Wim Opbrouck een divers team samen van wetenschappers, mariene biologen, kunstenaars en ander vreemd 'gevogelte'. Het instituut is een ontmoetingsplaats tussen kunst, wetenschap en economie. Het wil zowel de verrukking en blijdschap als het 'ernstige en acute lijden der zeeën' bestuderen en delen. De podcastreeks kan u al beluisteren, een allereerste film is momenteel in de maak. Ongetwijfeld boeiend om hun plannen in het oog te houden. Meer info: iobz.be

VERZIN EENS EEN NIEUW FABELDIER

De Reuzencultuur is heel divers. Er zijn reuzen die hun gemeente nooit verlaten en enkel buitenkomen naar aanleiding van specifieke evenementen. Vaak zijn het historische reuzen. Daarnaast bestaat er een veel grotere categorie actuele reuzen. Ze symboliseren families, sagen, ambachten, wijken, volksfiguren of zelfs hele gemeenschappen. Voor de Lierse Ommegang van 2022 werd een nieuw fabeldier gecreëerd dat de codenaam 'Het beest' meekreeg. Het mysterieuze beest werd stap voor stap onthuld via de communicatiekanalen van de ommegang. Meer info: ommeganglier.be

DIEREN OP MAAT: DURF KRITISCHE VRAGEN STELLEN

Het Design Museum Gent organiseerde in 2019 de tentoonstelling *Dieren op maat* en durfde daarin heel wat (belangrijke) kritische vragen stellen. Vee op een kleine oppervlakte of laboratoriumvlees? Huisdieren die wel erg aaibaar zijn of robotdieren? Hoe gaan we duurzaam met dieren om en welke toekomst bieden technologie en wetenschap daarin? Een korte terugblik en de tentoonstellingscatalogus vindt u op de [website van het museum](#).

FOCUS OP DETAILS: DIEREN IN WANDTAPIJTKUNST

Dieren komen verrassend veel voor in wandtapijtkunst. Met de expo *Beestig!* presenteerde MOU deze zomer een boeiende collectie waarin werd ingezoomd op de dieren in de Oudenaardse wandtapijten. De diervoorstellingen bieden een blik op de vroegmoderne samenleving en de vitale rol die dieren daarin vervulden. Vertrouwde dieren als onderdeel van het dagelijkse leven, exotische beesten die vanuit de nieuwe wereld naar Europa verscheept werden, fabelwezens etc. Meer info: mou-oudenaarde.be

DIERENILLUSTRATIES IN SCHOOLCONTEXT

Ontwikkelde u een activiteit rond schoolplaten voor Erfgoeddag 2022? Dan kan u daar in 2023 misschien een vervolg aan breien. Biologie is vaak een prominent thema in schoolplaten. Hoe werden dieren daarop afgebeeld? Hoe is dit in de loop der tijd veranderd? Hoe werden de platen gebruikt in de lescontext? Zijn ze echt neutraal of objectief? Voorbeelden ontdekt u op erfgoedinzicht.be

Werkt u momenteel zelf een bijzonder initiatief uit dat inspirerend kan zijn voor collega's? Laat het ons weten via info@erfgoeddag.be. Misschien kunnen we uw oproep of idee mee verspreiden via de Erfgoeddag-communicatiekanalen.

Geprikkeld om een activiteit voor de Erfgoeddag of de Erfgoedweek te organiseren? Dan leest u hier alles wat u moet weten.

WAAROM EEN ERFGOEDDAG EN EEN ERFGOEDWEEK?

Erfgoeddag is al ruim twintig jaar een beleidsinstrument van de Vlaamse overheid en wil de beeldvorming over cultureel erfgoed versterken. De coördinatie van dit evenement is in handen van FARO, het Vlaams steunpunt voor cultureel erfgoed. Erfgoeddag gaat voluit voor het zichtbaar maken en onder de aandacht brengen van de waarde van het cultureel erfgoed en van cultureel-erfgoedorganisaties in de maatschappij en in de media. Het evenement spoort de sector aan om samen te werken. Ook wil Erfgoeddag de reflectie over erfgoedontsluiting, publiekswerking en duurzaamheid stimuleren.

De komende jaren wil Erfgoeddag de doelgroepwerking richting kinderen en jongeren versterken. Daarom is er ook in 2023 opnieuw een Erfgoedweek. De Erfgoedweek focust in de eerste plaats op het lager en secundair onderwijs.

AAN WELKE VOORWAARDEN MOET MIJN ACTIVITEIT VOLDOEN?

Om deel te nemen moet uw activiteit aan een aantal voorwaarden voldoen. De algemene voorwaarden leest u op faro.be/erfgoeddag.

De belangrijkste elementen voor Erfgoeddag op een rijtje:

- > Erfgoeddag is geen opendeurdag. Uw activiteit heeft een link met het thema 'Beestig!'
- > Uw activiteit focust op cultureel erfgoed.
- > Uw activiteit vindt plaats op zondag 23 april 2023.
- > Uw activiteit is gratis voor het publiek.

De belangrijkste elementen voor Erfgoedweek op een rijtje:

- > Uw activiteit vindt plaats tussen 17 en 28 april 2023. Binnen die periode kan u zelf bepalen wat voor uw werking haalbaar en wenselijk is.
- > Uw activiteit focust op cultureel erfgoed. Er mag, maar hoeft geen link te zijn met het thema van Erfgoeddag: 'Beestig!'.
- > Uw activiteit richt zich op het lager en/of secundair onderwijs.
- > Uw activiteit is gratis voor het onderwijsveld.

WEGENS SUCCES VERVOLGD: DE ERFGOEDWEEK GAAT VOOR EEN TWEEDE EDITIE

Naast de Erfgoeddag is er dit jaar ook opnieuw een Erfgoedweek voor het onderwijs. We houden voor de invulling van het programma van de Erfgoedweek graag vast aan de drie pijlers van de allereerste editie in 2022: Erfgoedklasbakken, vipactiviteiten en een digitaal aanbod op Erfgoedwijs.be. Meer informatie over deze formules leest u in de brochure [Erfgoeddag & Onderwijs. Dat smaakt naar meer!](#)

× Timing

Nieuw in 2023 is dat we van één naar twee weken gaan. U kan tussen 17 en 28 april activiteiten organiseren. U kiest daarbij zelf of u de volledige twee weken inzet op onderwijsactiviteiten, of misschien opteert u liever voor een beperktere duur van een of meerdere dagen? Deze flexibiliteit maakt het voor u en uw onderwijspartner eenvoudiger om afspraken te maken, maar u bent natuurlijk te allen tijde degene die beslist wat wel en wat niet kan binnen deze periode.

× Drie programmalijnen: Erfgoedklasbakken, vipactiviteiten en Erfgoedwijs.be

U kiest zelf welke activiteiten voor uw organisatie zinvol en realiseerbaar zijn. Misschien wil u het ene jaar de Erfgoedklasbakken naar voren schuiven om dan het andere jaar af te wisselen met vipactiviteiten? Of u kan uw activiteit op Erfgoedwijs.be verduurzamen. Erfgoedwijs is een onderdeel van het platform KlasCement, waar leerkrachten het hele jaar door naar leermiddelen zoeken die hen kunnen inspireren bij de opmaak van hun lessen. Welk initiatief u ook neemt, de Erfgoedweek is geknipt om ze in de kijker te zetten!

× Wat met het thema 'Beestig!'?

Een koppeling met het thema 'Beestig!' is voor de Erfgoedweek niet noodzakelijk. U kan er zelf voor kiezen om wel of geen thematische activiteit te organiseren. In 2022 sloegen bv. Centrum Agrarische Geschiedenis, Abdijmuseum Ten Duinen, Fruitbelevingscentrum Borgloon, Cultuuroverleg IJzervallei en intergemeentelijke samenwerking Viertoren de handen in elkaar om de digitale scheurkalender [Van boer tot bord](#) te ontwikkelen voor het lager onderwijs, vanuit een gemeenschappelijke focus op agrarisch erfgoed. De Erfgoedweek was het geknipte moment om de tool te promoten en in de kijker te zetten.

HOE KAN IK MIJN ACTIVITEITEN REGISTREREN?

Registraties van activiteiten verlopen via inschrijven.erfgoeddag.be. U gebruikt uw bestaand account, of maakt een nieuw aan. Op faro.be/erfgoeddag leest u alle praktische info over de timing, doorstroom en publicatie van uw activiteiten.

BELANGRIJKE DATA

Oktober Start inschrijfperiode via inschrijven.erfgoeddag.be. Na inschrijving volgt een check door de lokale en regionale coördinatoren. Daarna verschijnt de activiteit al online in de UiTDatabank of op Cultuurkuur.be.

Doorlopend FARO voorziet een uitgebreid vormingsaanbod. Kijk op faro.be/erfgoeddag voor een overzicht.

Najaar 2022 Matching van het aanbod voor onderwijs door uzelf en door de coördinatie. Besef dat leerkrachten hun activiteitenplanning ruim op voorhand maken. Last-minuteactiviteiten zijn vaak niet haalbaar om goed te organiseren.

Vrijdag 2 december 2022 Einde inschrijfperiode voor activiteiten tijdens de Erfgoedweek. U kan later nog aanpassingen doorvoeren aan uw activiteit. Deze aanpassingen verschijnen kort nadien online.

Vrijdag 13 januari 2023 Einde inschrijfperiode voor activiteiten op Erfgoeddag. U kan later nog aanpassingen doorvoeren aan uw activiteit. Deze aanpassingen verschijnen kort nadien online.

23 maart 2023 De nationale publiekscampagne start, onder meer via Erfgoeddag.be waar u het volledige programma kan terugvinden.

Half januari tot half april 2023 U kan gepersonaliseerd drukwerk zoals afiches, flyers en postkaarten bestellen. Stockproducten zoals vlaggen of banners kan u tot vlak voor Erfgoeddag bestellen. Daarvoor maken we gebruik van een handige webshop. Alle info: faro.be/erfgoeddag/promotie.

Tussen 17 en 28 april 2023 Erfgoedweek in het onderwijs

Zondag 23 april 2023 Erfgoeddag

Het tijdig bereiken van leerkrachten met uw aanbod voor het onderwijs is cruciaal.

Dat ervoer u in 2022 misschien ook zelf tijdens 'Erfgoeddag maakt school'. Leerkrachten maken in het najaar al hun planning op voor activiteiten in de tweede schooljaarahelft.

Hoe verloopt zo'n matching idealiter? Allereerst kan u zelf contacten leggen met onderwijsmensen: spreek uw netwerk van vrienden of kennissen aan of hoor eens bij de leerkrachten van (uw) kinderen of familie. Zo hoort u uit eerste hand welke noden en interesses er zijn en dan kan u daar ook op inspelen.

Daarnaast legt uw lokale/regionale coördinator ook graag een netwerk van contacten aan. Samen kan u zo verder naar matches zoeken. Bent u zelf of de lokale coördinator nog op zoek naar andere tips om contacten te leggen met het onderwijs? Dan helpt FARO u graag verder. Zo organiseren we op 14 oktober een vormingsdag. U leest er meer over op de volgende bladzijde.

VORMINGSAANBOD

FARO presenteert een divers programma aan vormingen voor de Erfgoeddag en Erfgoedweek. Inschrijven doet u steeds via faro.be/kalender. Neem regelmatig een kijkje voor een recent overzicht, of teken in op de Erfgoed-dagnieuwsbrief via faro.be/nieuwsbrief voor maandelijkse updates.

Hieronder alvast een inspirerend lijstje!

- > **Week van het Nederlands: dokterskabinet inclusief taalgebruik** | 4 oktober | online
- > **Hoe zorgt u ervoor dat het publiek investeert in uw kleinschalig erfgoedproject?** | 'Erfgoed in de Praktijk' | 6 oktober | online
- > **Hoe ontsluit u eenvoudig lespakketten op Erfgoedwijs.be?** | 14 oktober | Brussel
- > **Hoe communiceert u met het onderwijs?** | 14 oktober | Brussel
- > **Beestige inspiratieuurtjes** | najaar | online
- > **Regionale inspiratiesessies** | najaar | georganiseerd door de erfgoedcel in uw buurt
- > **Wikimedia op school** | 15 november | Leuven
- > **Een unieke vipactiviteit? Dat kan met een maakleerplek** | november
- > **Digitale vragenmomenten beestig erfgoed i.s.m. CAG** | 13 december en 26 januari | online
- > **Leren van elkaar: mijn Erfgoeddagactiviteit sterk in de markt zetten** | januari | online
- > **Scherp uw verteltechniek aan** | 19 januari | Brussel
- > **Hoe neem ik jongeren mee op sleeptouw?** | februari
- > **Ontmoetingsdag en coachingsmoment Erfgoedklasbakken** | voorjaar
- > **Proeven van gesprekstechnieken** | voorjaar

Laat ons even stilstaan, want misschien kan u ook op andere manieren dan met het gebruikelijke format een activiteit organiseren.

WAT ALS WE HET ERFGOEDDAG-PROGRAMMA EENS ANDERS ZOUDEN ANPAKKEN?

Erfgoeddag is dé dag waarop we het liefst zoveel mogelijk tonen, op zoveel mogelijk locaties, voor zoveel mogelijk bezoekers. En zoveel mogelijk bezoekers bereiken, daar tekenen we in 2023 uiteraard opnieuw voor! Maar wacht ... want dat kan misschien ook op andere manieren dan met het gebruikelijke format waarbij zoveel mogelijk erfgoedpartners op één dag de deuren openen. Erfgoeddag verwelkomt elke creatieve invulling van dit publieksmoment. Een nieuwe aanpak kan verfrissend werken, ook voor uzelf als organisator of deelnemer.

Coördineert u het programma voor Erfgoeddag vanuit uw gemeente of regio? Dan maakt u er misschien al een gewoonte van om partners samen te brengen met een creatieve brainstorm over het nieuwe thema. Hierbij kan u niet alleen erfgoedpartners betrekken, maar ook partners met een bereik naar een specifiek doelpubliek. Bijvoorbeeld een afdeling van JNM (Jeugdbond voor Natuur en Milieu), waarbij kinderen en jongeren aangesloten zijn. Of MOS-begeleiders die actief zijn op scholen en leerkrachten en directies begeleiden op weg naar een duurzame werking. Hoe zou Erfgoeddag voor hen een boeiende invulling kunnen krijgen? MOS-activiteiten kunnen misschien inspelen op biodiversiteit en biotopen zoals insectenhôtels? Het thema 'Beestig!' kan een mooie aanleiding zijn om hen uit te nodigen om mee te denken over de invulling van het evenement. Hieronder enkele voorbeelden.

SPECIAL EDITION: BEESTIG!

Inspelend op het thema zou u een selectie van organisaties en verenigingen voor het voetlicht kunnen brengen die door hun collectie of werking nauw aansluiten bij het thema. Zo krijgt het lokale/regionale programma meer de allure van een 'special edition'. Heeft de volgende Erfgoeddag een nieuw thema? Dan wordt dat weer een andere speciale editie, met mogelijk weer andere organisaties en verenigingen in de kijker. Zo vernieuwt het programma zich haast vanzelf jaar na jaar, en breidt u uw partnernetwerk gestaag uit.

Nog interessanter wordt het als u, gelinkt aan het thema, ook partners kan betrekken die doorgaans geen erfgoedwerking hebben maar die voor Erfgoeddag wel eens

de deuren willen openen. Het atelier van een taxidermist, de praktijk van dierenartsen of -verzorgers ... Ook zij kunnen terugblikken op de evolutie van hun vak, en een link leggen naar bepaalde collectiestukken of immaterieel-erfgoedpraktijken.

BEESTIG ROUTEPAD

U zou een thematisch programma nog gericht kunnen aanpakken door het uitstippelen van een bijzondere route, uniek voor deze editie. Zo leidt u bezoekers van plek naar plek, met niet alleen aandacht voor erfgoedorganisaties maar ook voor bijvoorbeeld locaties die betekenisvol zijn voor bepaalde dieren, voor dieren- of veehouders, of voor dierenliefhebbers. Ook hier kunt u het thema en de locaties extra kleur geven door een beroep te doen op minder of meer voor de hand liggende partners.

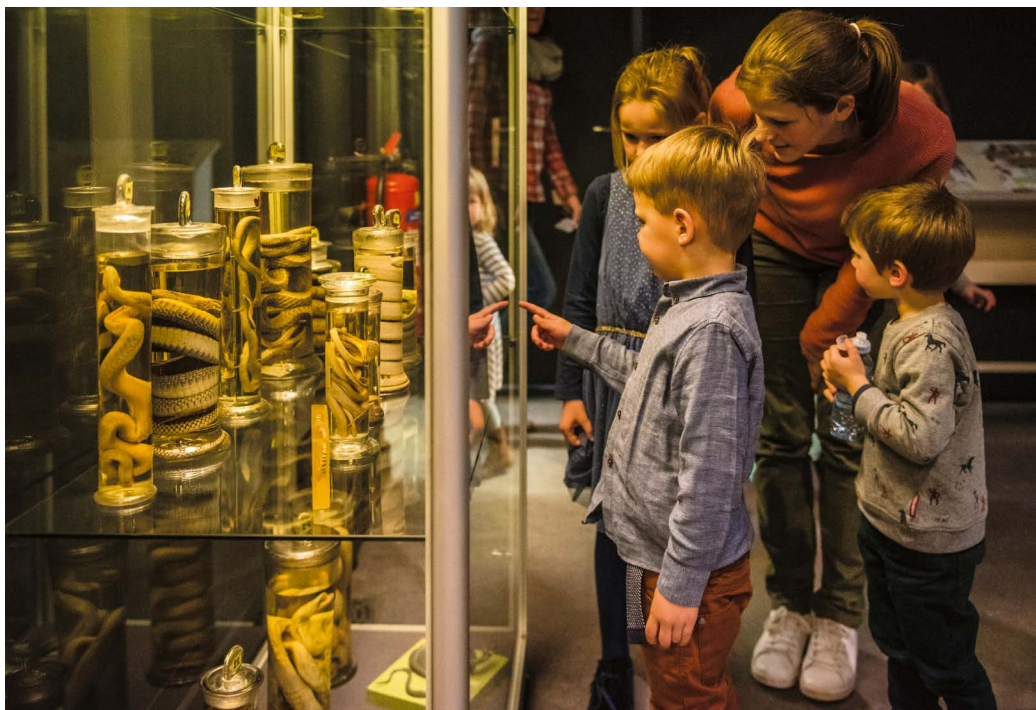
Op een dergelijk parcours misstaan ook de zogenaamde rustpunten niet; dat zou voor de gelegenheid ook wel de cafetaria van het rust- en verzorgingstehuis kunnen zijn? Of het lokaal van de jeugdbeweging waar voor de gelegenheid een bar wordt ingericht? Erfgoeddag wordt zo een echte intergenerationele dag die op allerlei manieren uitwisseling tussen generaties stimuleert. En op een parcours kan u uiteraard allerlei soorten haltes integreren of suggereren, zelfs een speeltuin of de ambachtelijke bakker! Een route betekent bovendien niet dat iedereen alles moet zien en het hele parcours moet afwerken; al zou u dat natuurlijk wel kunnen belonen bij die bezoekers die er wél in slagen.

FESTIVAL

Is uw regio niet echt geschikt voor het uitwerken van een parcours maar wil u het Erfgoeddagprogramma toch eens over een andere boeg gooien? Denk dan bijvoorbeeld ook eens aan een erfgoedfestival of -markt. Het voordeel? Bezoekers en deelnemers vinden alle activiteiten gebundeld op één locatie en kunnen er van verschillende dingen proeven. Een markt of festival mag dan wel minder geschikt zijn om collectiestukken te presenteren, het kan wel een uitstekend forum zijn voor live-interventies zoals demonstraties of immaterieel-erfgoedpraktijken. Ook voor erfgoedpartners zonder publieke locatie is dit een dankbaar format. Zo'n collectief momentum kan erfgoedpartners ook een podium bieden om een brede oproep te lanceren of om aan crowdsourcing te doen.

ANDERE BEESTIGE IDEEËN

Doorbreekt u uw gebruikelijke aanbod graag nóg wat meer of wil u het publiek op Erfgoeddag verrassen met onverwachte acties? Duik eens in uw collectie en

© Wereld van Kina, foto: Jeroen Willems

ga op zoek naar boeiend interessant audiovisueel materiaal. Misschien vindt u er wel onvermoede schatten waarmee u een cinema (op locatie) kan organiseren? Of spreek eens een specifieke groep mensen aan, zoals kinderen, jongeren, of – waarom niet – diervverzorgers en leid hen op tot gelegenheidsgids. En waarom zou u de kennis van uw Erfgoedklasbakken niet nog meer inzetten door hen ook op zondag tot in de living van een groepje mensen te brengen?

Evengoed kan u spelen met het tijdsbestek van het evenement: Erfgoeddag kan de aftrap of net het slotevenement zijn van de Erfgoedweek voor het onderwijs, maar bijvoorbeeld ook van een week of maand voor het bredere publiek waarbij op diverse locaties iets bijzonders te beleven valt.

Erfgoeddag kan ook aanleiding geven om de samenwerking op te zoeken met wijkwerkingen, socioculturele of artistieke organisaties. Of met 'nieuw samengestelde groepen' op basis van een gedeelde interesse of een gedeeld belang. Zo nodigde Museum Naturalis in Nederland een mix van jongeren en wetenschappers uit om samen te schrijven aan het manifest 'Tijd voor biodiversiteit', dat als basis diende voor verder politiek debat. Een

voorbeeld van hoe cocreatie kan uitgroeien tot activisme! Ook de Panamarenkomobiel vormt hier een mooi voorbeeld van. M HKA werkte samen met jeugdwerkorganisatie Kras en kunsteducatieve organisatie Pluto voor de ontwikkeling van een heuse bakfiets. Uitgangspunt van hun initiatief: hoe kunnen we kunst brengen bij kinderen met heel verschillende achtergronden? In dit filmpje krijgt u een eerste indruk van het project.

COMBINEER THEMADAGEN

Vlaanderen telt een aantal grote erfgoedevenementen en themadagen. Misschien kan u de inspanningen voor elk van die dagen bundelen, en een eigen subthema kiezen dat past bij elk van die evenementen. Op het ene moment kan u dan een rondleiding organiseren, op het andere een workshop of nog iets anders ... U kan zo voortbouwen op eerdere ervaringen. Open Monumentendag heeft in september 2023 als thema 'Levend erfgoed'. De link naar 'Beestig!' is hier zo goed als onmiddellijk gelegd. Het thema voor de Nachten van de Geschiedenis in november 2023 wordt 'Trots in Vlaanderen'. Nog in het najaar rolt Davidsfonds het project '225 jaar Boerenkrijg' uit. Of u kan uw activiteit combineren met een evenement voor de Jeugdboekenmaand, die in maart 2023 focust op geluk. U kan misschien werken rond dieren die (on)geluk brengen?

LAAT ONS EENS ÉCHT BRAINSTORMEN

Misschien vindt u bovenstaande ideeën *over the top*? Ze zijn vooral bedoeld om u aan het denken te zetten over de invulling van het Erfgoeddagprogramma. Een brede brainstorm leidt misschien tot projecten die niet meteen realiseerbaar zijn, maar laat u daardoor niet afschrikken. Net door eerst alle registers open te trekken, komt u op ideeën die evengoed wel heel werkbaar zijn. Maak dus echt tijd voor deze brainstorm met uw collega's. En denk ook eens vanuit de doelgroepen die u wil bereiken.

Welke activiteiten doen deze groepen graag en vaak? En hoe kan u dat vertalen naar een erfgoedactiviteit? Wat dacht u bijvoorbeeld van het aanbieden van meer auditieve en sensorische prikkels tijdens een rondleiding, zodat die aantrekkelijker wordt voor mensen met een beperking? Of kan het uitwerken van een spelelement zoals een escape room de erfgoedverhalen die u wil vertellen ook boeiend maken voor een tienerpubliek? Hoe dan ook zijn er vast en zeker nog meer ideeën voor een vernieuwde aanpak voor het Erfgoeddagprogramma! Laat ons uw idee weten via info@erfgoeddag.be!

Naast de gebruikelijke begeleiding en het Erfgoeddag-vormingsaanbod, heeft FARO nog enkele initiatieven die u kunnen helpen bij de uitwerking van uw activiteit.

VIND NIEUWE SAMENWERKINGSVERBANDEN VIA DE ERFGOEDKAART

Erfgoedkaart.be biedt een handig overzicht van cultureel-erfgoedorganisaties in Vlaanderen en Brussel. Ga op verkenning en wie weet vindt u zo nieuwe partners om samen een activiteit vorm te geven. Staat uw organisatie nog niet op de Erfgoedkaart? Aanmelden kan via faro.be/erfgoedkaart-aanmelden.

LAAT UW ERFGOEDDAGACTIVITEIT NOG EVEN DOORLOPEN MET EEN TOUR IN DE ERFGOEDAPP

Heeft u de ErfgoedApp al eens ingezet om extra informatie aan te bieden aan uw bezoekers? U kan hen prikkelen met spelvormen. Door scanbare items op te hangen in uw locatie komt uw collectie of verhaal tot leven. En dankzij de app kan u uw activiteit zelfs ondersteunen met gebarentaal. U leest het, er is heel wat mogelijk. Overtuigd? Vraag dan een login en ga zelfstandig van start dankzij de handleiding op faro.be/erfgoedapp. Of volg de workshop ErfgoedApp bij FARO en leer de basiskneepjes op één dag.

OP ZOEK NAAR MEER VERDIEPING? WELKOM IN DE FARO-BIBLIOTHEEK!

Met een ruime selectie boeken en tijdschriften ondersteunt de FARO-bibliotheek u bij uw dagelijkse erfgoedpraktijk. U vindt er ook heel wat materiaal dat u inspiratie kan bieden bij de uitwerking van uw Erfgoeddagactiviteit. Denk maar aan dieren in volksverhalen, in het volksgeloof of in de volksgeneeskunde. U kan de catalogus doornemen via faro.be/bibliotheek.

OP ZOEK NAAR INHOUDELIJK ADVIES? SNUISTER EENS DOOR DE ERFGOEDWIJZER

De Erfgoedwijzer is er voor iedereen die als professional of vrijwilliger aan de slag is in de cultureel-erfgoedsector. In zes categorieën wijst de Erfgoedwijzer u de weg naar praktische stappenplannen, bruikbare tips, direct inzetbare instrumenten en aanbevelingen. Altijd toegankelijk via faro.be/kennis.

ERFGOEDDAG IS EEN INITIATIEF VAN

FARO. Vlaams steunpunt voor cultureel erfgoed
 Priemstraat 51, 1000 Brussel
info@erfgoeddag.be | 02 213 10 60
faro.be/erfgoeddag

HEEFT U VRAGEN?

Altijd welkom bij Michelle Van Meerhaeghe en Eva Begine.
michelle.van.meerhaeghe@faro.be | 02 213 10 74
eva.begine@faro.be | 02 213 10 82

ALS EERSTE OP DE HOOGTE BLIJVEN?

Teken in op de maandelijkse nieuwsbrief via faro.be/nieuwsbrief
 of volg ons op de sociale media via [@erfgoeddag](https://twitter.com/erfgoeddag).

PARTNERS VAN ERFGOEDDAG

COLOFON

Coördinatie en redactie

Michelle Van Meerhaeghe, Eva Begine en Roel Daenen

Veel dank aan de auteurs

Maarten Reesink, Leonie Cornips, Femke Paulussen, Elien Doesselaere, Tine Hermans, Julie Lambrechts, Morien Raeymakers, Hildegard Van Genechten en Monique Verelst. En ook dank aan alle erfgoedmedewerkers voor hun input.

Eindredactie

Birgit Geudens en Annemie Vanthienen

Vormgeving

Silke Theuwissen

Illustratie campagnebeeld

Hélène Jacobs

Druk

Drukkerij Artoos

Wettelijk depot D/2022/11.524/7

Verantwoordelijke uitgever Olga Van Oost, FARO. Vlaams steunpunt voor cultureel erfgoed vzw, Priemstraat 51, 1000 Brussel

© Alle rechten voorbehouden. Behoudens de uitdrukkelijk bij wet bepaalde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden vermenigvuldigd of openbaar gemaakt, op welke wijze ook, zonder uitdrukkelijke voorafgaande en schriftelijke toestemming van de auteurs.

Erfgoeddag is een initiatief van FARO. Vlaams steunpunt voor cultureel erfgoed vzw, in opdracht van de Vlaamse overheid en in samenwerking met de erfgoedgemeenschappen in Vlaanderen en Brussel.

VOLG ONS OP

